

CSALLÓKÖZ
TÖRTÉNETI VÁZLATA

BELEHÁZI BARTAL GYÖRGY

ÁLTAL.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV

MDCCCLX.

CSALLÓKÖZ
TÖRTÉNETI VÁZLATA.

Az örök gondviselésnek hálaül.

CSALLÓKÖZ

TÖRTÉNETI VÁZLATA

~~~~~

A magyar irodalomnak egyik jeles hőse, de ki megnevezetlen kívánt maradni, a mult évi Vasárnapi Ujság lapjain a csallóközi uti képeket adta, s ezeket egyszersmind általános érdekű uti vázlattal kísérvén, a csallóközi népet „nemzetünk egyik saját eredetiségű őssarjának, s beékelve különféle nyelvű népek közé, Magyarországnak nyugatfelé legvégső őrseinek nevezi;“ s azt teszi még ezekhez, hogy „e földet okmányaink hazánk legszámosb s legrégibb nemes családai szülőhelyül ismerik.“ — Csallóközi utja folytatában pedig, a mint Sz. Mihályfát elhagyja, a mai Csallóközt ekkép rajzolja : „Sajátságos ezen helységek kinézése; leginkább a községek fekvését tekintve : körülbelül egy órányi területen itt például, tizenkét Karcsa nevű falut számlálni, különbféle előnevekkel; egyik a

másiktól alig öt-husz percznyi távolságban. Valóságos képét vélnök benne az eredeti magyar megszállásnak s letelepedésnek, a mint talán honfoglaló s letelepedő ősünk családonként, marhástul, bizonyos távolságban tanyát ütöttek egy főbb hely körül. Ezen körülményt különösen Felső-Csallóköz (az egész Pozsony vármegyei Csallóközt érti) régi nemesi telepein vehetni észre. Alig hagyja el az utas az egyik apró falut, már másikat lát maga előtt, vagy legalább szünetlenül egy két különvált házat, majort, vagy tanyát ér. Sajátlagi népét, itt még a *szolgákat* sem igen véve ki, *majdnem kizárólag az alsóbb földmivelő nemesség* képezi. Tudvalevőleg Csallóközben, hol egész falvak nemes lakosokból állanak, ezen néposztály a legelterjedtebb; ritka család, lesz már — ugymond ő honunkban, mely Árpádkori okiratokból mai nevét kimutatni képes volna. A legrégibbnek is, ha, maig változatlanul ősi birtokában megmaradt, neve legalább többször s bizonytalanul változott Sujtásos és talán historiai, meg traditionalis nemzet lehetünk, de monumentális bizonyára nem vagyunk, — sokat elfeledtünk.“

Van ezekben, melyek nagyrészt egész nemze-
tünkre irányozvák, igen sok igaz; az pedig legiga-
zabb, hogy sokat elfeledtünk, de valamint én ezt
önként elismerem, úgy egész bizodalommal kérem a
tudós szerzöt, higgye meg azt viszont nekem, hogy a
csallóközi nemesek azon elvhez képest, melyet köve-
teik által már az 1825. évi országgyűlésen vitattak,
semmit nagylelkűebben nem feledtek el, mint az
előbbi adómentességet, pedig ezt Árpád népe sem et-
től, sem sz. Istvántól nem kapta, hanem a mint nem-
zetünk ős régi története mai világánál látjuk, egyéb
hun-magyar szokásaival együtt magával hozta vissza
Európába ¹⁾). Mi kettőnkől tehát, kik magyar törté-

---

¹⁾ Commentárim I. k. 79—137—290. l.

netet, magyar rajzot, nem pedig valami új törvényjavallatot irunk, semmit ők, gondolom, igazságosabban nem követelhetnek, mint azt, hogy hajdani eredetükről, a középkori urak- s nemeseknek, a birtokos és egy telkes nemeseknek törvényes nevezetök s egyenlő szabadságukról dolgozatinkban el ne felejtkezzünk¹⁾. Annak a nemességnek, melyet a tudós szerző alsóbb földmivelő nemességnek nevez, egyenlő sajátosságos dicsősége az, hogy egykor azon vasszerekkel, melyekkel béke idejében első letelepedése kis körét művelte, ha a haza veszedelemben volt, fejedelme, — királya — természetes ura szavára, ezeket fegyverré fordítva, nemzetének diadalmi koszorúkat aratott, s nem is volt soha uri rendbeli, kivált hős, vagy államférfiu, kinek érdeme, hire, neve ennek a szerző által nevezett alsóbb földmivelő nemességnek tisztelete, szeretete s ragaszkodása által ne volt volna nálunk magyaroknál föltételezve. Az általa idézett csallóközi fényes család-

---

¹⁾ Fölteszem, hogy azon ujság 7-ik száma alatt, 78. l. álló „bocskoros nemes“ szavak csak történetesen csusztak e sorokba, de azt sajnálom, hogy mind ezen szavak, mind az egész rege a Comment. I. k. 56. l. tetti jegyzet szerint oly családra vonatkoznak, melyet Práy maga is sz. Inre jobbágysai maradékának tartott. Az unius sessionis szó világosan is, általában pedig az unius aratri terra vagy mansio nevezete alatt az Árpádok korabeli okmányokban is minden lépten-nyomon előfordul. Lásd Verböczinél is az első r. 133. cz. 49. §. Hogy pedig szegődött szolgák (béresek) is voltak már az Árpádok idejében, s hogy ezt a józan magyar törvény kinek-kinek szabad akaratjára hagyta, azt az 1298. 33. t. cz bizonyítja.

dokat mi is teljes méltányossággal becsüljük, de a mennyire ezek Csallóközből eredtek, vegye tőlem a tudós szerző barátságos megjegyzésül, mindezeknek ös eleik egytől egyig az ő alsóbb földmivelő nemes-sége sorában állottak. A mit úgy látszik, nem is kell nála hosszasan vitatnom, mert azon két tősgyökeres családról, melyeket az oda fen érintett ujságlap harmadik száma alatt említ (Illésházy és Eszterházyakról) maga mondja : „hogy két jelentéktelen faluból eredtek“. Ennyit előszóul s merő bizodalmas kérésképen; mert a mi *magamat s jelen jegyzeteimet* illeti :

Édes hazánk története régibb szokásaira nézve még számos tévelyek vannak. Ezeknek eligazítását amannak oltára cultusához, s e felekezeti különbséget nem ismerő cultus legfőbb, legszentebb kötelességeihez számítja minden, s nem tudom, ha nem inkább azon igénytelen hazafitársam-e, ki egykori kedves barátommal, a koszorús Kisfaludy Sándorral

együtt azt mondja : „Én tudós, én literator nem vagyok.“ Irunk tehát nem e hir, nem e név után sóvrogva, hanem egyedül a nemzeti becsületérzésből, mely ha átalában véve, a tudósoknál volna nagyobb, mint ezen hazafi társaimnál, kiket a csallóközi utiképek írója a *naturalisták* olcsó nevezete alatt szeret emlegetni, ugy e jegyzetemben több már ezelőtt rég feloldott tévelyeket, nem kellene szokott gondolkozásom módja ellen, polemizálva érintenem. Ő minekelőtte csallóközi utjának indult, azt a kérdést tétette magának : „*De hát mily tudományt lehet még Csallóközben is keresni?*“. Igen is érthető, velünk ugyan csallóköziekkel még a szerző kedélyét is erősen éreztető kérdés! de mi, kik őt nemzeti irodalmunk egyik jeles hősének valljuk, épen ezen nemzeti legfőbb érdekünk körüli érdemeinek, e kérdés formája negédjét, már az első olvasáskor elengedtük. E kérdésre ő a csallóközi építészeti és műemlékekkel felelt — szokása szerint tudományosan, újra ismételvén, hogy „monumentalis nemzet nem vagyunk“. E részről azonban, legalább az én tudtomra, egy hazánkfia sem követelt más vagy nagyobb dicsőséget nemzetünk számára, mint hajdan Virgil a magáéra ¹⁾. Én tehát ugyanazon kérdésre

---

¹⁾ Excudent alii spirantia mollius aera;
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus; — — —
Tu regere imperio populos Romane memento. Aen. VI.

Csallóköznek történeti vázlatát kísérem meg : „Pro domo sua“ mondja valaki; ne tartson tőlem : tizenkét esztendeje, hogy Commentárimat irtam; a mit akkor édes hazám s nemzetem iránti pietásom, tiszta szándékom s igénytelen szerénységemnél fogva egyetlen egyet, de olyast kívántam, a mi egykor sem barátim, sem nem barátim személyes kedélyétől ne függjön, azt elértem; azt tudniillik, hogy a magyar jog legrégibb története szövevényes, bozótos körében, a tudomány jelen állása szerint semmit olyast tételül nem állítottam, a mit ma felbontanom, annál kevésbé olyast, a mit visszavonnom kellene, ugymint a ki a magyar jog történetét az ős régi, és Priscus közelebbi scytháinak, a hunoknak szokásaival, csekély módomból s tehetségemhez képest, de még így is felbonthatatlanul összekötöttem s jelesül : a mit bölcs Leon császár Hadműtanának 40. szakaszában turkjainak (a magyaroknak) scythai nemzetségekről bizonyít, nyomozásim kiindulási pontjától kezdve, e téren is igazoltam¹⁾. Szándékom s a historiai igaznak Tullius által adott szoros szabályához²⁾ mért akaratom az ma is, mely mindenha volt; mert hiszen p. o. mi lehet szebb mint az

---

¹⁾ Leon császár hadműtanának a magyarokat illető részét Szabó Károlytól az Uj Magyar Muzeum 1851. évi 5. füzetében magyarra fordítva birjuk.

²⁾ Primam esse historiae legem : nequid falsi dicere; audeat deinde, nequid veri non audeat. De Orat. Lib. II.

a kép, melyet a fen tisztelt író mindjárt munkájának első lapján a réginek vélt, s nem régi sötét színénél fogva az itt küzdött kül- és belhadakra emlékeztető gyászalkotmánynak nézett vereckyei hidról adott? gyönyörködöm rajta; de történeti hitelességére nézve, magunkénak nem fogadhatom; mivel Vereckyénél — a köztudomány s Bél Mátyása bizonyságom — a mult század végén is, ugymint azelőtt őseinknek csak rév-jök s egyik legvigabb áldomáshelyök volt. Irok tehát komolyan, minden elfogultság s tétovázás nélkül, mert felforgathatlan hitelességü okiratok nyomán, egyszersmind az örök gondviselésnek hálául.

Bél Mátyást, a halhatatlan nevü író, még ma is méltó mindenkinek tanulmányozni, ki Csallóközről s nevezetesen ennek azon legelterjedtebb részéről, mely Pozsony vármegyében fekszik, komolyan akar értekezni. Szerinte, s a mint ezt ő utána Gyurikovies György bővebben fejtegette, Csallóköz a régi Csalló

vízétől vette nevezetét. Mihez én egykori kedves barátomnak Jászay Pálnak s földimnek Holéczynek emlékezetök tiszteletéül inkább, hogy sem amannak *Csarlóköze*, emennek *Csalóköze* megigazításaul, csak azt az egyet adom, hogy az imént tett származtatást IV. Bélának oklevelei, melyekben e sziget folyton folyva Chollocuznek iratik, valamint szinte a nagy Rátold Lóránd nádornak s Pozsony vármegye főispánjának ¹⁾ száz meg száz bolgogító, s emberszeretetét, tudományosságát s igazságát mai nap is hirdető iratai, melyekben ugyanazon név általa mindannyiszor Chollokuz-nek írva fordul elő, teljesen igazolják. Ezek közül mind az egyik, mind a másik, ugy IV. László s III. András királyok is nagy s kis *Magyart* is Csalóközben, még akkor minden különböztetés nélkül, állandóan Mogornak, a pozsonyi káptalan pedig 1360. évi levelében Magiarynak irták, mintegy figyelmeztetéseül azon tudósoknak, kik a Mogor nevezetet a Megyerrel az országos irály és az egész nemzet ajkán megöröködött külön nevezetek daczára, azonosítani törekednek.

---

¹⁾ Rátold, Kálmán király alatt költözött Apuliából Magyarországba. Ezt Kézaynál s a pozsonyi krónikában, a többit rövideden a Tud. Gyűjt. 1833-ik évi IV. köt. Horvát Istvánnál; egész Magyarországnak Loránd iránt dicsőségesen kitüntetett bizodalját Comment. II. köt. 173. l.; a Gyulafiaknak e nemzetségből lett származását a Tudom. Gyűjt. 1835. évi VII. köt. Nagy Gábornál látni.

Aventinus]— az 1446. s 1534. évek közt élt nagy tudományu férfiú — Csallóköznek ős régi német nevét Schyt-nek, ezt pedig a hajdani Skyt szó másának tartja. Bél Mátyás, úgy látszik jobban hajol azok véleményéhez, kik Csallóköz német nevét a Schyttől (a Dunaáradások megzabolására hányott töltések német nevétől?) származtatják, „ugymint a melyek nélkül e vidék lakható nem lett volna“. De e nagy író az általa idézett Tollius és Henniniussal maga is elismeri ¹⁾, hogy még a XVII. század végén sem voltak nálunk a Duna ellenében rendes és elég sikeres töltések. Holéczy pedig azt tartja, hogy az egész sziget egykor vízfénék volt, s a Dunák kiöntéseikkor rakták le rajta azt, a mi által szárazzá, legalább vízenyős szárazzá lehetett. Ez a csallóközi Dunatöltések első szakát a XV. századba teszi. Legyen úgy;

---

¹⁾ Bél, Notitia Hung. T. I. 11. l.

mert távol van tőlem, hogy ily hazafias elmélkedésnek szárnyait meg kívánjam kötni. De azt szükségkép megjegyezmem kell, hogy a Schutt szó, mely Csallóközt jelentve, már magának Bél Mátyásnak váradi regestumában jön elő ¹⁾, még így is kétszáz esztendővel korábban divatozott, hogysen az ő Duna-töltései keletkeztek. Nem a töltéseket jelenti tehát, melyek az időben nem léteztek, hanem mindazon regestumnál fogva, mind pedig, hogy másokat ne említsek, Toldynak heidelbergi codexe, és a magyar literatura másik jeles hősének, gróf Kemény Józsefnek Aubanus Teutonicusa ²⁾ s magának Bél Mátyásnak világhírű Leibnitza szerint is, egyenesen a hunnok, magyaroknak, sőt avaroknak is közös Skyt nevezetét jelenti. Én tehát tisztелеm Bél a nagy író; de a Schytt szóra nézve egészen Aventinussal tartok ³⁾.

---

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1829. I. k.

²⁾ Belii Adparatus ad hist. hung. Ritus explorandae veritatis numero 228.

³⁾ Uj Magy. Muz. 1858. 8 f. 384 l.

Lehetséges volt-e e szigeten Dunatöltések nélkül lakni? e kérdésre alig merem kiírni azt, a mit ily tudós hazánkfia irányában csak gondolni is szerénytelennek látszik : lehetséges igen is, mert őseink századok által laktak itt töltések nélkül, kétségkívül nem azon kényelemmel, melyhez azután maradákaik szoktak, hanem ős szittyai módon s annál bizonyosabban megelégedve, mert e táj ázsiai szokásaiknak s itteni letelepedésük s addig ismért szükségüknek s vágyaiknak leginkább megfelelt. Egyébiránt pedig pozsonyvármegyei Csallóköznek eleje, mint az a mai Egyház-Gelétől kezdve Pozsony felé közeledik, s bár kisebb mértékben, annak Tanytól fogva komáromi vége is annyira emelkedett fekvésű, hogy az első letelepedőknek itteni nemzedékét aligha váratlanul nem lepem meg, midőn I. Lajos király levele szerint azt jegyzem meg, hogy ennek idejében még a vatai, ogyai, csenkei, szászi határokat a ma

már nevével együtt rég eltűnt, és a hagyományos monda által sem igen ismert Eper vize választotta el. Szászon alul kezdődik azután a kis Duna mentiben a csallóközi Sárföld, Sárallja, Hanok, Hanság; mert ezeknek mai Sárréte nevezete, őseinknél csak néhány század előtt, s talán csak akkor jött közönséges divatba, mikor a Duna (a régi Ister) táján tavaszunkint beköszönteni szokott, s kedvesen látott gólya vendég-madarak által, az ázsiai Kayster hattyúi sokaságára emlékeztetve, a már általuk is ismert Virgil e gyönyörű verseiben :

„Asia circum

„Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri“

jelen hazájok s egykori laktájuknak hasonlatossága képére találtak.

A Sársírd mocsáros, harasztos, nádas nagy területének szárazát, — őseink letelepedésekor — az az emelkedettebb görbés, de a közönséges vízáradásoktól ment vonal tette, melyen Léégek, Patonyok s az ezek után Szerdahely felé kanyarodó falvak alakultak. Ezeknek közelsége ma feltűnik az avatlan utas előtt, ki nem tudja, hogy ezen házat, ama falut nem azért tették oda, mivel hajdani ura úgy akarta, hanem, mivel a közönséges vízáradásnak magassága úgy engedte. Mi ugyan épen abban tiszteljük az Árpádoknak az első letelepedési földek kiszabásában követett leggondosb, legbölcsebb rendszerét, hogy, mint a most érintett legvilágosb példa mutatja, a Sársírdnek szárazza egymaga levén akkoriban e tájnak az a része, mely a legrégebb okmányaink szavajárása

szerint „eke alá való földnek“ (terra quae arari potest) neveztetett, a melyből tehát e nagy téren a biztos laktelepeknek is, és a mennyire az akkori közvetlen szükség kívánta, a gabonatermő földeknek is kitelnie kellett, — e szárazabb földvonalban mind azon helységeknek családjait s határait részesítették; e határok legnagyobb részét pedig a rétek és tavak (prata et paludes) nevezete alatt a kis Duna felé hosszában, az egykori Sárföldnek alacsonyabb, vizállásos, harasztos, csádés, de a marha-tenyésztésre alkalmas területében szabták ki olyképen, hogy ugyanazon utas, ki a falvak mentében haladva, Csallóköz népességének elszórtságán csodálkozik, e szigetet sárréti oldalán bégárva, majdnem néptelen alföldi rónaságnak tarthatja. Az Árpádok e bölcs rendszerének második példája, hogy csak még egy vidéket említsek, a csallóközi utiképek tudos írója által is érintett Karcsákon mutatkozik, jelesen : Ettre-Karcsára, Nagy- és Kis-Királyfia, máskép Damazér-Karcsára, vagy legrégiebben Damazértelkére, Beleházára, vagy mint 1580-ik évi uj adománylevelünk nevezi, Beleháza-Karcsára, Erdőhát-Karcsára nézve; melyeknek határaik, mint ezt Commentarim második kötete végén idézett oklevelekből ¹⁾ nemcsak olvas-

---

¹⁾ Ezen levelek közül a III. mutatja, hogy Kis-Királyfia vagy Damazér-Karcsának régi Damazértelkének 1255-dik év körül itthon

hatja, hanem a földszinén ma is szemeivel láthatja ki ki, úgy vannak azon legelsőbb idők óta kiszabva, hogy eke alá való földjeik (terrae quae arari possunt) a laktelepek körül; a nádas, tavas határrészek pedig (prata et paludes) azoktól messze elválva, a dercsikai határszélben jutottak. Ez áll többek közt a hét Éthéről is : Póda-Éthe, — Csenkesz, — Hegy, — Töbör, — Balás, — Enyed és Bene Éthékről; mellyek közül ma már Enyed függetlenül (Éthe hozá adása nélkül) Balás Éthe pedig Balásfának neveztetik.

A pozsonyi s komáromi Csallóköz egyéb részeiről
Holéczy, s legujabban Ipolyi értekeztek; mind ezek

Bele (Buzád fia) volt a tőszomszédja (conterminalis). A kis-királyfiakarcasai leány (Scholastica) pedig II. Ulászló király által fiasítottván, a pozsonyi káptalannak 1516. költ iktatólevele szerint itthon ismét Michael Bele de Bele-Karcsa volt a szomszédja; a mi pedig a réteket s tavakat illeti : ugyanazon levelek közül bizonyítja az ötödik, hogy Buzád (Bele) rétje s tavai (a mai Beleházi rét) közvetlen az Ettrekarcsai rétek, tavak s az egykori gursukaiak (mai dercsikaiak) földé mellett jutott, s az örök gondviselésnek hálául legyen mondvá, így áll ez ősi kis fészünk mind itthon, mind a réteken ma is.

nek jeles munkáikból, mind pedig a hajdani okiratokból, melyek az itt még jobban elterjedt nádas, halas, és más részint ily szelid, részint pedig mogorva melléknevű tavakkal tele vannak, még világosabban kitetszik, hogy elődink méneseik, gulyáik, csordáik nevelése s tenyésztésére, e fő kincseken kívül pedig egyszersmind a halászat s vadászat által hajtható tápszerek bőségére nézve, a nekiek legkivánatosb tért, Csallóközben érték el. Szántható földjök kevés volt elejétől fogva; de nem is ennek bőségében helyezték a kevéssel is gazdag szittyák maradékai a megelégedett élet gondnélküli örömeit ¹⁾); mikor még magának a Komárom vármegyei főispánnak is személyére, az az hivatalánál fogva csak két száz holdnyi eke alá való földje, de 16 halastava, vagy mint a levél szól *veyz* (vizes) helyei voltak még IV. Béla idejében is ²⁾). A mit tehát a csallóközi utiképek írója hajdani őseinknek marhástól együtt, egy nem tudom mi *nevezétesb* hely körül? lett letelepedéséről mond, ez Csallóközről csak az imént mondottak saját, ságos magyar értelmében áll; viszont pedig, a mit

---

¹⁾ Herodot Melpomonéjében : „Singuli equestres sunt sagittarii, non ab aratione victitantes, sed ab pecoribus“ s a t.

²⁾ Cod. D. T. IV. Vol. 3. 451-dik 454-dik l. E királynak azonban szűkkezüsége is eléggé ismeretes, úgy mint a ki többiek közt ugyanott T. VII. Vol. 3. azon hősnek, ki Komárom várát s azzal együtt Csallóközt a tatároktól megmentette, csak Hetényt, mely összesen is öt ekényi földnél nem tett többet, ajándékozta.

az itteni öregeknek hagyományából tudunk, hogy, tudniillik, ha valamely helység nádasában a marha eltévedt, annak keresésében a szomszéd nádasok, csádek nagy területe miatt sokszor napokat tölteni kellett, szintén önként értetik.

Igy az is, mit Béla király jegyzője a kunoknak (Kézay szerint hunoknak) Kiownál Árpáddal egyesült egyik vezéréről Ketelről, ki azután a régi haza visszaszerzésében kitüntette magát; — Ketelnek ott, a hol a Vág a Dunába szakad, nagy területű földdel lett megajándékoztatásáról, a komáromi várnak fia által lett építése, s Ketel saját népeinek s ezeken kívül azoknak, kiket Árpádtól kapott, itten lett letelepedéséről ir, nem igényel magyarázatot, hanem mint minden, a mit ő nemzete s hazája derék történetére nézve adott, a legnagyobb hálát s dicséretet. Az ő szavai világosan Csallóköznek csak alsó s hogy úgy mondjam, Vágmelléki sokkal kisebb

részére vonatkoznak; mert azon első naptól fogva, melyen Pozsony, Győr, Komárom várainak megyéi megkülönböztettek, Csallóköznek legnagyobb része Pozsonyhoz; az a része pedig, mely az egykor nagy Károly frank király által ostromolt győri avarok (jobbán várhunnok) legközelebbi véghelyéül szolgált, mindenkor ugyan Győr vármegyéhez tartozott.

Nem merő kunok tehát, hanem kunok s magyarok telepedtek meg Komárom vármegyének területén Árpád alatt. Akkor-e, vagy valamivel később? ezt kérdezni lehet, de arról kételkedni nem : hogy a komáromi, pozsonyi, győri Csallóközt magyarok és kunok (Kézay szerint hunnok) szállották meg; mert a legrégebb levelek szerint, szinte karöltve tűnnek ezek fel, mind nevezetők, mind pedig az ezekből könnyen felismérhető családjukhoz képest. Ezek közt, s egyenlő rokonaik — az imént említett avarok, vagy várhunnok maradéki közt — ma már senki

sincs, a ki eredetökre nézve valamely különbséget tegyen, minekutána tudva van, hogy mind nyelvekre, mind jellemök fővonásaira nézve, a közös szittya nevezetben s ennek hajdani dicsőségében osztályos atyafiak.

Toldy (Commentarimnak előszavától fogva szeretem a magyar irodalomnak 'ez egyik fő hősét emlegetni) egy helyen azt mondja : „Hogy az avarok Győr nevében a történet és a nyelvészet eredményei tanulságosan találkoznak.“ Szép és igaz eszme, de mely akkor mutatja magát a maga egész érdeme fényében, midőn visszatekintvén azon kötelességekre, melyeket az első szent király a megye rendszerében a vár népére szabott, ezen népet többi közt, az erődök felállításával foglalkodni, árkokat, sánczokat huzni, itt töltéseket rakni, ezeket vessző-kerítésekkel, sövényekkel szegni, amott a roppant erdő-

gátokon dolgozni¹⁾ azaz a várchunoknak egykori
sajátságos szokását a szabad sátorozáshoz szokott
magyarok által is oly szilárdan folytattatni látjuk,
mintha ezen építkezést is már Etelközből hozták
volna magukkal.

Igy oltotta egykor a magyar első király s leg-
bölcsebb törvényhozó a jónak talált s életrevaló szo-
kást a maga kormányrendszerébe. Így alakult azután
a magyar előidőben egy Szolga-Győr, Nyitra vár-
megyében, és pedig, a mi feltűnő, Buda nevezete
alatt, mint ezt IV-dik Béla 1268-dikban kelt levelé-
ből tudjuk; így Nyitra vármegyének szélén, de már
Pozsony vármegyében egy másik Szolga-Győr, mely
ma is Föl-Dombónak neveztetik, mint neveztetett

---

¹⁾ E munkák magyar műneveit, mint azok egykor a székelyek-
nél divatoztak, a már fennebb is tisztelve említett gróf Kemény József-
nek köszönjük. Lásd az Uj Magy. Muz. 1854-dik 1. f. 45-dik lapját.

1277. s azelőtt IV. László király okmánya szerint¹⁾ Oly igaz ismét, a mit csak Béla király jegyzőjétől tudunk, hogy Árpád a Morva szélére a legválogatottabb magyar hős nép részét szállította.

Kellemes és szívémelő a hazafinak ezekről, mint valódi tettekről, emlékezni; de van első királyunknak egy más még nagyobb szerű s szintén nem eléggé ismért sajátságos alapelve, mely Csallóköz, s mint én gondolom, minden megye történetét, ha az első feladatának megfelelni s a mennyire csak lehetséges, a hajdonkori közélet rajzát is magában foglalni kívánja, legközelebbről érdekli. A várnépek és az udvarnokok külön külön felekezetét és mind annak, mind emennek *hadakozók* és *pórokra* lett felosztását

---

¹⁾ Knauz Nándor egyik legtudományosb régészünk bírja a margit-szigeti s ó-budai apáca-kolostorok igen számos okmányaik régi s hiteles kivonatát. Ezt szíves volt velem közölni e jeles és a nemzet legfőbb érdekei körül napról napra dicsőbben fáradozó hazafi lelkesz. Innét válogattam én a fennebbi idézeteket.

értem,¹⁾ mely, ha e bölcs királynak sz. Lászlóhoz és Kálmánhoz hasonló utódjai születtek volna, az idők szükségéhez módosítva, állhatna még ma is dicsőségére annak a nemzetnek, mely minekutána ő s régi hazáját visszaszerezte, ennek fennállása biztonságát, nem a barbárok szokása szerint, mindennek, a mi körüle volt, elpusztításában, hanem tovább is a szövetségi hunn-magyar — mert saját nemzeti érdekeire nézve talán igen is önzés nélküli — szerződésekb²⁾ és abban helyezé, hogy egész hadi erejét s hatalmát a külföld irányában államilag a védelmi rendszerhez kötötte.

A várnépről azután, a mit máshol mondtam, nincs sokat szólnom; mert az is, a ki csak felületesen

---

¹⁾ Comment. I. k. 113, 139, 140, 270 l.

²⁾ Rövidség okáért vesd össze, a mit Tullius de Republica III. k. 9-dik f. Lacedemon Athene s a Gallok főirányáról s a magyarok szerződéseiről a Comment. II. k. 214—216. l. mondanak.

nézett a váradi atyák regestumába, s ebben majd minden lapon olvasta e feleléseket : „igen is a vár népéből való vagyok; a hadakozásra, de nem (a mint követeltetett tőle) a börtönök őrzésére;“ s másutt : „igen is a vár népéhez tartozom a harczolásra, de nem a földbér fizetésére sat.“ az gondolom önként látja, hogy itt a hadi és a pór szolgálattal tartozott várnép között nyilvános a különbség.

Skerlecz, a Commentárokban (I. k. 33. l.) dicsért Skerlecz, kivált a magyar jogtörténetben gyakorlatilag is jártas nagy tudományu főember volt. Valljuk meg azt róla teljes magyar hálával itt is; róla, ki e mellett elég erős volt megvallani, hogy az udvarnokok előidőbeli állásáról nem volt még elégséges tanulsága. Ma már az időközben előtűnt irományok ezen állást is felderítették. Ismerjük a hadakozó udvarnokokat (liberos udvarnicorum, jobbagiones

udvarnicorum, filios comitum udvarnicorum ¹⁾ — a hadakozó és pór udvarnokoknak köz-főnökét (comitem udvarnicorum ²⁾ s a nagy Kálmán király által rendelt legfőbb birájukat a nádort ³⁾. Rátold Lorand pedig a nagy nádor és pozsonyi főispán bizonyítja, hogy mind igaz, a mit eddig így tanulmányoztunk. Ide irom szórul szóra levelét : Nos Rolandus Palatinus et Comes Posoniensis omnibus praesentes literas inspecturis duximus significandum quod cum Nicolaus de Léeg ⁴⁾ Obes de Pothun, Beta de Fél, Michael de Pothun, Poba de alia villa Pothun, Teg et Heten de Pothun, Csath de Paka, Ereös de Éthe, Mekse de Tejed, Mora de Lucha (Lucsé), Puthus de Gala (Gelle) et Petrus de Zerva (Zerdahely) centuriones Duornicorum in Chollokuz Ivalmum, Eliam et Chena filios Michaelis de Nadast ⁵⁾ accusassent in nostra praesentia, fuisse semper et esse debere *Udvornicos pariter cum aliis*, postmodum inquisita veritate a *Paka Co-*

¹⁾ Comment. I. k. 229—270. l. II. k. 214. l.

²⁾ U. o. 272. l.

³⁾ U. o. és Uj Magy. Muz. 1851^{1/2} 426. l.

⁴⁾ Czechnél Tud. Gyűj. 1829. 12. k. 43. l. Legg másképp Léek törzsök nevet jelent p. o. Ivanka Leek fia, kit én is ismerek más okmányokból; de még így is Lesget is jelenthet, mely nevezetű nemzetséggel az avarokat sok régi írók rokonságba teszik.

⁵⁾ Ma is áll e helység az öreg Duna mellett Föl-Bár, Dercsika és Föl-Baka közt. Ezt később a hatalmas sz. György és Bazinyi grófok birták; ezek után a Jagello házbeli királyaink alatt volt itélőmesterre Sárközy Albertre szállt királyi adományképen, s mint olyant annak számos leány maradéki birják.

mite Udvarnicorum de Chollokuz et a Centurionibus nominatis constitit nobis ipsos non fuisse Udvarnicos sed esse de Liberis eorundem pariter cum terra sua qua utebantur ab antiquo. Quare ne libertas eorum celari possit, nec per falsidicos opprimantur, de cetero eosdem in sua libertate, qua fungebantur, stare permisimus, et ad memoriam rei ampliorem praesentes sigillo nostro munitas concessimus. Datum in Villa Oltva in Dominica ante festum sancti Nicolai proxima anno Dominicae incarnationis millesimo ducentesimo quinquagesimo ¹⁾.

---

¹⁾ Magyarul : Mi Loránd nádor és pozsonyi főispán adjuk tudtára mind azoknak, kik e levelünket olvasni fogják, hogy miután Leegről Miklós, Pothunbol Obes, Félből Beta, Pothunbol Mihály, a másik Pothunbol Poba, Pothunbol Teg és Heten, Pakáról Csáth, Éthebül Ereös, Tejedből Mekse, Lucharól Mora, Gelléből Peethus Zervaból Péter nevezetű kisbírái a Chollokuzi udvornokoknak, Nadastrol Ivalmot, Illést és Chenét, Mihály fiait azíránt vádolták volna előttünk, hogy azoknak *valamint azelőtt mindenkor voltak, úgy kell is épen oly udvornokoknak lenniök mint egyéb másoknak*; mi kutatván az igazságot Pakátol a csalóközi udvornokok főbírójától s a nevezett kisbíróktúl tudjuk, hogy azok nem voltak udvornokok, hanem hogy azoknak szabados féleik voltak (liberi udvarnicorum) földjeikkel együtt, melyeket régtől fogva birnak. Mihez képest nehogy szabadságuk homályba hozathassék, s hazug emberek által el ne nyomathassanak, tovább is őket abban a szabadságban, melylyel eddig éltek meg hagytuk sat.

Nagy tekintete volt e levél szerint az udvarnokok főbirája bizonyosságának a nádor előtt. Kétség kívül : de nem nagyobb, mint p. o. a pápai udvarnokok főbirájának IV. Béla előtt, ki három száz holdnyi földterület meg határozására egyenesen ily főbirónak becsüjét kívánta ¹⁾. Nálunk Pozsony-Csallóközben az udvarnokok ily közfőbirája, mint im e levélből látni, 1250. Pakay; 1283. Bodó Mihály (Michael filius Bodou) 1309. Oros László (Ladislaus Comes filius Uros ²⁾) voltak.

---

¹⁾ Tud. Gyűjt. 824. VIII. 83. l.

²⁾ Csallóközben legalább, régi szokás volt, a nemes családokat uri és nemes nevezetekkel különböztetni. Voltak nálunk uri Méhesek és nemes Méhesek; uri Sánkák s nemes Sánkák és így majd minden nemes családban. Én a magyar köznépnek e hajdani józan és a comes szó oly sok féle magyarázatával oly jól megférő szokásához tartom magamat; nem tartok pedig azokkal, kik az 1599. évi 48. törvényczikkelye szavai, s a Commentárookban az I. k. 224—234. l a comes szórul mondtak dacára, minden *comes* szóval az ős régiség által egy egy grófot mondatni akarnak. Ily dolgokban sokkal többet tanulunk a régi magyar köznép.

Maga Rátold Loránd úgy áll előttünk e nevezetes levélben, mint a magyar állam, ősi törvény s szokásnak rendíthetlen őre, valóságos magyar nádor. Ma már semmi sincs a magyar jog történelmében világosb annál, hogy a „nemes“ nevezet ős eleinknél abban a kiváltképeni becsben állott, melyhez képest e nevezettel eredetileg csak a királyokat, hercegeket s országos főembereket tisztelték meg ¹⁾; időjárával

---

tól, mely mint másutt mondtuk, a deák *agiliseket* is oly helyesen nevezte *félnemeseknek*. Így nevezi ezeket egyik legjelesb philologusunk Kreznerits is, kinél a „nép színe“ is elől jő; s épen ezért sem tudom megfogni, hogy feledhette ki ő „a nép javát?“ melynél semmi más szó nem jár közelebb az első királyok *jobbationes castri*, *jobbationes udvornicorum* szavaik fogalmához : „a vár népei javához tartozik“ az udvarnokok javából válogatott legénység, a java legénységet elvitték, s más ilyes gyakorlatos kifejezések igazolják mai napig is e régi tősgyökeres magyar szójárást; melynek e népies szellemét deákban semmi sem adja oly jól vissza mint az a diploma, melyben (Fejér V. vol. 2. 237. l.) „*tam de custodibus regiae domus., quam de familiis jobbationum : Comitum videlicet et Praetatorum* olvastatik.“

¹⁾ Comment. I. k. 234. l.

azonban a magyar főpapok példájára ¹⁾ a királyok is a hadakozó szabadokat nemeseknek (nobiles castrensesnek) nevezték. Verböczy István tehát (I. 3. cz.) nem mint történet író — mert e czím ellen nyilván ova-
kodik — hanem mint a régi okmányokban, törvényes
ítéletekben s szokásokban jártas bíró, igaznál igazab-
bat mond, midőn azt mondja, hogy „a szabadok (liberi)
neve alatt leginkább a *nemesség* értetik.“ — Mind e
mellett még is Loránd nádor szorosan megmaradt a
liberi (szabadok) ős régi magyar czimezete mellett, s
a hadakozó udvarnokok, vagy udvarnok jobbágyok
birtokára nézve is oly szavakkal él, milyenekkel IV.
Béla a maga nemes jobbágyfiainak birtok czimét
fejezi ki. A magyar diplomatica kis korában főnye-
reség tudni, az egyszerre felbújt annyi levélkontárok
között kit kövessünk?

---

¹⁾ U. o. 239—243. 277--280. l.

Érdekes tehát Rátold Lorándnak most fejtegetett csallóközi emléke, s annál jelesb, mert a hazai okiratok gyűjteményeiben, mennyire én tudom, eddig még párja nincsen. Van azonban még egy más négy újjnyi széles s kilencz újjnyi hosszú hártýára irt, s egykor a hátán pecséttel ellátott okirat, mely már azon tekintetből is nevezetes, hogy a Práy által nem ismert Zsomboky Mátét mint 1282. évi nádorispányt állítja előnkbe; egyszersmind pedig igazolja a nagy érdemű Lendvay lajstromát, melyben ez a következő 1283. esztendőben Pozsony és Somogy vármegyék főispánjának Zsomboky Mátét „alias“ — az előtt — t. i. 1282. volt nádorispánynak mondja. Ez szóról szóra így van : Nos M. Palatinus Comes Pozsoniensis Soproniensis, Simighiensis et Judex Cumanorum tenore praesentium significamus quibus expedit universis : quod *fili comitum udvornicorum* (harczó udvarnokok) ad nostram accedentes praesentiam re-

tulerunt : quod cum juxta antiquam et approbatam libertatem eorum *sub vexillo regio tamquam regales servientes exercituare debuissent, et ad praesentiam Palatini sub testimonio Capitulorum* — aliorum locorum Conventualium — in omnibus causis — et non per generales praestaldos udvornicorum evocari ¹⁾, nunc post mortem regis Stephani inclitae recordationis in suis libertatibus plurimum essent contra justitiam agravati, petentes instantissime ut ipsos libertati eorum antike et approbatae restitueremus aequitatis gratia svadente. Sciscitari siquidem, et certificari volentes, utrum dictis eorum veritas in hac parte suffragetur nec ne, scivimus et comperimus quod *ipsi filii comitum udvornicorum* juxta ordinationem serenissimi regis Stephani *sub vexillo regio exercituare tenerentur*, sicut ipsorum libertas requirebat antiqua et approbata, et ad praesentiam *Palatini* cum testimonio capituli citari. Nos itaque eosdem filios comitum udvornicorum in suis libertatibus illaesos conservare cupientes libertati eorum antiquae reddidimus et restituimus pleno jure volentes : quod sub vexillo regio exercituare teneantur et generalis praestaldus udvornicorum nec descendere possit super ipsos, nec etiam eos judicare vel citare sed citentur juxta liber-

---

¹⁾ Comment. I. 347. lapon van szó az 1231. törvényczikkról, melyre itt az udvarnokok az idéztetés irányában czéloznak.

tatem eorundem. Datum Albae in Crastino Sancti Bartholomaei anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo secundo ¹⁾).

Ez az okmány, mint önként látszik, V. István királynak abéli rendeletéről tesz bizonytságot, „hogy

---

¹⁾ Magyarul : Mi Máté nádor sat. adjuk tudtára mindeneknek hogy a harczoló udvornokfiak hozzánk járulván előadták, miszerint ám-bár régi gyakorlott szabadságukhoz képest a királyi zászló alatt kellett volna mint királyi szolgáltnak katonáskodniok és a nádor elejébe nem az udvornokok közönséges pristaldja, hanem a káptalan vagy más hiteles hely bizonytsága mellett minden pöreikben idéztetniök; most felséges István király halála óta e szabadságuk és igazságukban nagy sérelmet szenvednek, esedezvén, hogy őket előbbi szabadságukba vissza helyezettetnők. Tudakozván tehát a felől ha előadások igazságon alapszik-e vagy nem? megtudtuk és ugy találtuk, hogy ők a harczoló udvornokok felséges István királynak rendelete szerint a királyi zászló alatt tartoztak katonáskodni mint régi s gyakorlott szabadságuk kívánta és a nádor elejbe is a káptalan bizonytságával idéztettek. Mi tehát ugyan ezen harczoló udvornokok fiait a magok szabadságukban sértetlenül megtartani kívánván régi szabadságukat teljesen vissza adjuk akarván, hogy a királyi zászló alatt tartozzanak katonáskodni s az udvornokok közönséges pristaldja nálok se ne szálásolhasson se ne bíráskodhassék, sem őket ne idézhesse hanem idéztessenek szabadságuk szerint sat.

a hadakozó udvarnok-fiak, udvarnok-jobbágyok a királyi zászló alatt katonáskodjanak;“ de mikor adta légyen az e rendeletet, akkor-e mikor atyja ellen fegyvert fogott, s érdekében állott ily féle előnyök osztogatásával is pártját nevelni, vagy máskor? azt az okmány nem említi, hanem maguk az udvarnok-fiak megismerik, hogy ezek az általa adott előnyök halálával megszűntek. A nádor őket jelen okmánya által ezen előnyeikbe vissza helyezi, de mily sikerrel? arról az adatok hiánya miatt nem szólhatunk. Annyi bizonyos, hogy e korban kezdődik a nobiles udvarnici, sőt némely okmányokban a nobiles seu udvornici nevezet is; de ezeknek sem egyike, sem másika előbbi birtokuk czimére s az ehez kötött feltételekre nézve semmi lényeges változást nem húzott maga után; mert az ma már a magyar jog történetnek egyik legbizonyosabb tana, hogy a mint ez a Commentárok III.

---

¹⁾ Sokat lehetne itt a sok mindenféle író zavart nézeteiről írni; én a váradi regestumnak arany szavait, melyeket Commentárim I. k. 215. l. idéztem, idézem itt is, mert hogy az első igaz és természetes jobbágyok (*meliores terrae*) és a *jobbationes sancti regis* ugyan azon egy első letelepedési néposztályt jelentik, melyet sz. István a nagy és bölcs király tetemesen szaporított is, azt a megbecsülhetetlen váradi regestum e szavakkal magyarázza legvilágosabban: *Quidam ex jobbationibus castri stetit in ordine jobbationum naturalium, qui scilicet jobbationes sancti regis nuncupari solent; tunc accesserunt quidam de jobbationibus et rejecerunt illum de ordine suo dicentes quod ipse non esset de ordine et gradu jobbationum s. regis sat.* Ezeket a tudos Jerneynek az 1841. évi Tudomány tár májusi kötetében előterjesztett jeles értekezéséhez azon fölül, a mit a Comm. III, k. 65. 74. l. mondtam, adalékul.

k. 67. lapján idézett családnak okleveleiből legrövidebben látható, mind a vár, mind az udvarnok-jobbágy azt a teljes nemességet, melyet a mesterkéletlen régi magyar ész (Comment : I. k. 217. l.) csak azoknál látott „kik földjeiket szabadon eladhatták“ nem előbb, hanem csupán akkor érte el, ezen czimeres leveleket még nem ismért magyar időkben, mikor vár-jobbágyi vagy udvarnok-jobbágyi *birtoka is* külön, vagy, mire ezer példa van, személye és birtoka is egyszerre szabadittatott fel a király által.

„Az első szent király eredeti, régi és igaz jobbágyairól“ — így nevezi őket a váradi regestumnak most idézett, és a gondosb, szabályosb irálymodorról dicsért Rátold Loránd nádor közvetlen szavai után IV. Béla király is ¹⁾ és azoknak első letelepedési, valamint szinte az első király által adományozott

---

¹⁾ Comment. II. k. végén az I. II. sz. a.

földjeikről már a Commentárookban tüzetesen szólotunk, s ezeknek második kötete végén több csallóközi családra nézve régi hiteles okmányokat is adtunk elő. Ezekhez s jelsül ahoz, mely ott a második szám alatt 1256-dik évről szól, nem csak az évre, hanem tartalmára nézve is hasonló az, melyet az Ougaiak (e tősgyökeres szép magyar névnek majd három száz esztendő kellett, hogy a nem szebb Olgyaira változék) szinte IV. Bélától kapták. De ezt, valamint azt is, hogy a már előbb is számos csallóközi nemesség IV. László és III. András alatt közel Csallóközhez Ottokár és az osztrákok ellen viselt hadak s ezekben kitüntetett vitézi erély következésében még inkább megszorodott, nem annyira a feltételes birtok felszabadítása, vagy más föld adományozása, hanem legnagyobb részt az által, hogy *a levél nélkül* birt (Comment. I. k. 30—34. l.) első letelepedési földjeikre, itt a sz. király jobbágysai, ott a király szolgálai, amott az ország szolgálai s a többi czimzetek alatt *levelet* kaptak; itten csupán csak a történeti vázlat kedvéért érintem, mert mind ez már is tudva van; nékem pedig folyvást csak az a kegyeletesb kérdés cseng fülembbe, ha, és mit ily félét lehetne még Csallóközben is találnom? erre pedig, ha nem is tudomány — mások dicsekedjenek ezzel — legalább nem mindennapi ujság gyanánt még *sok mondani valóm* van.

A régi irásokban elég Etult olvashatni; egy Athila neve, sőt négy embereié is, és a mi legfőbb, letelepedési földje (praediuma) neve, a nagy-váradi regestumban van fenntartva ¹⁾. Bár más még kitünőbb emléket hozná azon hős neve hajdani tiszteletének, kit Macedoniai Sándorral s Julius Caesarral a dicsőség egyenlő fokán a nagy Thierry látott és hirdetett, minden eddigi magyar és nem magyar írók közt a legelső. Athila neve után engemet egy idő óta a *Kádár* név foglalt el. Fáradozásom — önzéstelen, mert egyedül nemzeti történetünknek sajátos dicsősége bővebb megismértetésére irányzó, így tehát minden személyes vetekedés aprólék gyáva hiúságánál magasb célja mellett — nem eshetett hiában; föltaláltam Csallóközben *Bankvatai Kádárt*, János atyját, az Ougaiak és Bankvataiak közt 1288-dik évben, a

---

¹⁾ Endlicher Monum. Arp. a 92. szám alatt.

pozsonyi káptalan előtt kötött viszont örököségi szerződésben ¹⁾, 1299. évi hiteles hártván pedig a Kont nevet Királyfia-Karcsán; és 1324. a Kontus nevet Tejdedben ²⁾. De hogy egy levél mellett maradjunk : a most érintett szerződésben : „cum Joanne filio Mixe, Joanne filio Jacobi, Joanne filio Kadar nobilibus de Bankvata“ szavakkal említettnek ezek; — az Ougaiak neveik : Uri Farkas (comes) és Péter, mindketten Andrásnak fiai — Chunanak nevezett András, Thumb-

---

¹⁾ Vannak írók, kik e nevet a székely krónika irányában az ottani rabonbán hasonlatosságára gondolták a magyaroknál is használhatni. Lásd 185^{1/2} Uj M. Muz. 5. f. a pogány magyaroknál volt papokról írt cikket. Mi pedig különböztessük meg a székely atyafiaknak hajdani *rabonbádját* a magyarok egykori *nagyr birádjától*. A mi őseink, igen is atyafiságos és soká társasági kapcsolatban, az övéik ezen fölül a legszorosb és tartós szövetségben éltek a kozárokkal, s a mit ezek a judaismusból vettek által szokásaikba, azt — valljuk meg már egyszer, a mit a gyáva tudatlanság tudni, vagy legalább meg vallani szégyenlett — nem csak ismerték, de midőn a kozároktól a magyarokhoz, ezektől pedig a mostani lakhelyekre költöztek, folyton követték is; miből a többi önként folyik; a magyarokra nézve elég lesz rövideden két legjelesb mithologusainkra hivatkoznom, kik közül, midőn az egyik azt mondja, hogy pogány eleink szüntelen hadakozással lévén elfoglalva vallásuk rendszeresítése, finomítására ügyelni, vagy a mit más henye nemzetek kényők, kedvők szerint tehettek, vallásos ábrándokba merülni sem idejük sem kedvük nem volt; a másik pedig azt vallja, hogy pogány eleinknek vallásos öntudata gyenge volt; mindent megmondottak, a mit én még e jegyzetben mondhatnék, ha ez több volna, mint merő jegyzet.

²⁾ Ezek közé írnám a Cato nevet is, mely IV. László és III. András királyok leveleikben e szavakkal „Petrus filius Cato“ a többi Magiary (magyari) nemesek közt fordul elő, ha tudnám hogy az a betűt hosszítani vagy perditeni kell-e? de erről más ítéljen. Egy Conde falu is volt régent Solth megyében, de a melyből azután Kálász lett; egy Tolvajut nevű falu is Pozsony vármegyében Réthe mellett, mely a XIV. században Boldogasszonyfalvára ma Boldogfalvára változott.

nak nevezett Miklós és Endre mind hárman Endrének fiai — Lampert és Albert, Budugnak fiai — mindnyájan *nobiles de Ouga*. Ezek és a Bankvataiak, mint mondtam, egymásnak lekötik magukat, hogy mivel ők származásukra nézve egymáshoz közelebbek (*cum ipsi in linea generationis sibi invicem proximiores essent*) ha egyik vagy másiknak magva szakadna, viszonyos legyen köztök az örökösödés, és jószágaiból a többi szerződő felek tudta nélkül, valamit eladni senkinek szabad ne legyen. Így ment az Árpádok idejében, (IV. Bélának nyilvános ellenszándéka s igyekezete mellett is, mert ez volt nálunk a *Comment* : I. k. 33. l. szerint a régi szokásnak ereje) az első letelepedési joggal együtt járt, sz. István által is meghagyott, sőt önadományaira is kiterjesztett szabad rendelkezés. Így a törzsnek több ágakra, s ezen ágaknak szinte annyi, s mint jelesül itt : a Farkas Chuna, Thumb, Budug, külön nevezetű családokra, s ha szabad mondani, fióktörzsökre lett terjedése; a mi, úgy látszik, a csallóközi utiképek szerzője előtt, nem elég ismeretes.

Kézaynak Cuveazoa, melyet a budai és dubniczai krónikák egyenesen Keveházának, Thuróczy Keveoza vagy Keveházának olvasnak ismerős; ismeretes V. István király 1262. leveléből Marosháza Ugocsában; nálunk pedig Csallóközben már IV. Bélának 1268. kelt egyik oklevelében említették Boghaozu, Bogyaháza értelemmel ¹⁾. Szabó Károly Tisza felső völgyében Bajánházát szinte eképen s alaposan származtatja. A lak, telek szavak közönséges használata mellett, a legrégebb idők óta divatozik ugyan ezen értelemben a *ház*, és a templom, vagy ecclesia helyett az *egyház* nevezet is, mind Magyar- mind Erdélyországban. Erdélyben ugyan jelesül az ottani megyékben, egyebek közt : Tompaháza, Füleháza, Botháza, Tótháza, Fodorháza, Marokháza, Vajdaháza, Mikeháza, Désháza, Ballaháza,

---

¹⁾ Fejer C. D. IV. Vol. 4. 443 l.

Bogdánháza; a székely-marósi székben : Buzaháza, Deménháza, Fintaháza, Mikháza ¹⁾. A kunok s azok közé későbbben vegyült tatárok ily nevezetű lakhe-lyeiket Pázmány Péter bibornok 1629-dik irt syno-dalis lajstromából, s a hálás emlékezetű Jerneytől ²⁾ tudjuk; a többiekről tehát rövidség okáért hallgat-ván, csak Bubek Imrének 1391-dik volt országbiró s lip-tói főispánynak e megye nemesei iránt kelt, és az ottani s csallóközi faluk, neveik hasonlatosságára nézve, különösen feltűnő regestumából Párisházát és a Párisháziakat, Mese és a Meseháziakat, Harankfiahá-zát, Bankházát, Ivánkaházát érintjük, s most már ide írjuk a pozsony-csallóközi és régi háznévvel nevezett telepeket, melyek közt Illésháza és Eszterháza kitün-nek; a többiek : Bodóháza, Bucsúháza, Beleháza, Cső-geháza, Cyurge (Csörge), Péterháza, Gálháza, Gancs-háza, Jánosháza, Kámánháza, Maczháza, Pöteháza, Tamásháza, Tonkháza. Ezek közül nálunk, a mit a nagy-nevű Bél Mátyás Eszterházáról mond, hogy : „viculus est sessionis, ut loquuntur nostri, unius,“ azt bizonyítja Beleházi Tamás és Mihálynak már máshol érintett új adománybéli levele is Beleházáról, midőn azt „totalem unam integram domum, seu curiam nobilitarem“-nek

---

¹⁾ Elenchus nomina civitatum sat. magni principatus Transsilva-niae exhibens.

²⁾ Tud. Tár. 1842. martius és decemberi kötetek.

nevezi. Bubek Imre pedig Liptóban Benkházát szintén egy ülésbéli helynek, nemes ülésnek mondja; és így a nagy hangu Párisháza is, mely máskép Zabó Pál földjének mondatott, alig tett többet.

Negyedik Béla király midőn margitszigeti Boldogasszony kolostorának sok várnépet s az udvarnokokból még többeket ajándékozott, túl tette ugyan magát az első sz. király alaptörvényén; de azon szándékát, hogy e féle népek akár egyházi, akár világi kezekre jussanak, előbbi jólétök mellett meghagyattassanak, sehol sem érte el teljesebben ¹⁾; úgy mint kiknek sorsa nem csak terhesb nem lett, hanem azáltal nevezetesen meg is könnyebbült, hogy a főispányok hatósága alól, már e király által felszabadítottak; e kiváltságukat pedig több elődei példájára Hunyadi Mátyás király is megerősítette. Ily helysége-

---

¹⁾ Comment. I. k. 219. 272. l.

gek voltak, Komárom vármegyei Csallóközben a hajdani *Zalánk-Szakállos*, melyet a tudós Ipolyi hasztalan keresett IV. Bélának 1268. levele nyomán a komáromi vár birtoka közt ¹⁾; mert az ebből s a komáromi főispány hatósága alól már 1267. kivétetvén, a mondott apáczáknak ajándékozott, s így azután az egykori Zalánk-Szakállosból Apácza-Szakállos lett. A győrvármegyei Csallóközben *Patas*; a pozsonyiban *Tönye* már az 1261. évtől fogva ugyanazon kolostor által birattak, s ily ősrégi birtoka a pozsony-csallóközi *Pethenre* nézve is, mind Anjoui Károly által 1330., mind pedig 1499. Hunyadi Mátyás király által is megerősített.

Miben állott légyen a főispány hatóságátóli mentesség, melyről imént tettünk emlékezetet, azt IV. Bélának unokája László, ösének levele értelmében, a

---

¹⁾ Új Magy. Muz. 1858. 12 f. 537—538. l.

pozsonyi prépost és káptalannak Samud (a mai Sámot) s egyéb csallóközi s Csallóközön kívüli, de Pozsony vármegyei helységeiről, úgy mint a melyekről levéltárának Ottokár népe által lett feldulatásával okmányai elvesztek, 1277. átalában adott, s azután III. András és Károly Robert királyok által is megerősített új adománybeli okiratában magyarázza meg, mely különben is igen tanulságos. Ebben ő azt rendeli : „hogy a pozsonyi főispány, vagy annak akár mely nevezetű tisztje Samudhoz s a többi helységekhez sem idézés sem biráskodás, sem szállás, sem élelemmel ellátás, sem szedemény (collecta) neve s ürügye alatt, s egyáltalában semmiféle jogot s hatóságot követelni ne merészeljen; hanem azok a pozsonyi főispánytól és ennek mindennemű tisztjeitől s magától a pozsonyi vártól is, és a várnak akár földjei, akár emberei személyes ör, vagy strázsaféle szolgálataitól teljesen szabadok, s mentek legyenek, és a pozsonyi prépost és káptalanhoz tartozzanak teljes joggal.“

Erzsébet királyné V. István özvegye által, 1273. Lotardnak Amadé fiának adott levelében ezen kifejezés foglaltatik : „Quasdam terras Böös et Alpár vocatas in comitatu Jauriensi existentes et jurisdictioni reginali pertinentes contulisse ¹⁾.” Így tehát ez az uradalom is majd három századon át az udvarnokok földje volt, azután pedig, hogy a régi nádas, harasztos tér ezeknek hosszas fáradalma által meg szelidült s már sűrű képéket, gazdag asztagokat, s a magyar kéz s vetekedő ügyesség által rakott nyalka kazalokat mutatott, Amadé Lotard maradékainak örökje lett. Így keletkeztek a többi csallóközi uradalmak is, rész

---

¹⁾ Czech Győr vármegye főispányairól 1827. de ma már megvan az Fejér Cod. Dipl. Tom. V. Vol. 5 190. s köv. l.; azon 1564. évi igen tanulmányos okiratban pedig, melylyel Amadé Erzsének a leánynegyed természetben adatott ki, magyar Bús és német Bús megkülönböztetik; magyar Bús az, melyet Lotard a királynétól kapott, a németet már is bírta.

szerint a vár s udvarnokok földjének, a későbbi királyok által lett ajándékozása, részszerint pedig az apróbb nemesi telepek összeszerzése által ¹⁾). A mit nem szükség hosszasan mutogatnom; mert sem az, ki Csallóközről az utiképek írója által adott rajzra emlékezik, sem az, ki a krónikások azon kifejezésében hisz, hogy az első letelepedés idején nálunk ki ki anynyit, és ott foglalt, a hol és mennyi neki tetszett, nem jöhet arra a gondolatra, hogy az ősrégi magyar szoros értelemben vett *urak* itt kívántak volna letelepedni, itt gyarapodni.

Hát a tatároktól mit szenvedett Csallóköz? én ugyan el akarom hinni a mit Timon az egykori pilisi apátról mond, hogy ez a tatárok jövetelének hírére hallván, Pozsonyt meg erősítette; de ebből még nem

---

¹⁾ Egy — családomat is illető — példát Szelepcsényi György Érszek után is látunk Bél Mátyásnál Gombán. Notitia hung. T. II.

következik, hogy azt a tatárok meg is szállották. Ennyit még Bél Mátyás sem követel; én pedig még azt is, a mit Roger siralmas dalában mond: „Hogy mind a Dunán tuli, mind az inneni földet birták a tatárok, az inneni azonban nem lön oly véglegesen elpusztitva; mert itt sátraikkal meg sem állapodtak, hanem azért mindent, mit keresztül mentökben találtak, közakarattal le rontottak,“ Csallóköz tekintetében sokallom. Mint másutt, úgy nálunk is, szokásához tartozik a közönséges népnek, rég össze hordott dombokat, s egy egy helyt már azokat is, melyek a mult század elején a Rákóczy-féle hadak által állittattak, tatár-domboknak nevezni. Ennek mondáján tehát nincs mit épitnünk; az irott adatok pedig mint egyig arra mutatnak, hogy a tatárok Csallóközben nem voltak. Nem titkolok el semmit! Kezemben van egy eredeti oklevél, melyben Karcsai Márk és Bodó, mint fölperesek, Karcsai Remig fiait 1262. a király által ki küldött al-korlátnok és al-országbirája előtt arról vádolják, hogy atyjok Remig a maig is fennálló árki erdőcskében, volt örökös részüket „a tatárok eltakarodása után két esztendővel később, elfoglalta;“ de itt az országszerte híres és örvendetes történet csak az állított foglalás története idejének meghatározására, nem pedig a tatárok itt volt tartzkodása tanuságául emlittetik, annál bizonyosban, mert Pozsony városa, az ennek történetébe oly teljesen avatott Bél Mátyás

szerint is, a tatároktól menten, a Komárom megyei Csallóköz pedig IV. Béla egyik oklevelének világos tartalma szerint azoktól épen maradt ¹⁾).

Ezen kívül pedig vannak e királynak számos adomány-levelei, melyekben a tatárok eltakarodása után több pozsony-csallóközi család előbbi birtokát szaporítja azon okból : „minthogy sokad magukkal volnának nemzetségökben, s eléő földben szüket látnának;“ — ide járul végre az is, a mi e sziget népességének nem csak nemfogytát, sőt inkább folytonos virágzását mutatja, hogy a XIII. század végén kelt oklevelekben a Pozsony vármegyei Csallóköz „Kis Pozsony vármegye (minor comitatus Posoniensis)“ neve alatt fordul elő ²⁾; s ugyanazon időtől kezdve a vármegyének egyéb részei „major comitatus Poso-

---

¹⁾ Fejér. C. D. VII. vol. 3. 144. l.

²⁾ Példákat látni Comment. I. k. 36. l. III. k. 69. l.

niensisnek“ mondatnak ¹⁾. Egyiknek is, másiknak is ugyan azon egy volt főispánya; ha csak 1409. és 1410. évek közt, melyekben két Bazini és sz. Györgyi gróf, vagy 1421. és 1442. közt, melyekben két Rozgonyok vitték a kormányt, ezt maguk közt máskép nem osztották. A mi azonban az alispányokat illeti : ezekről tudjuk, hogy a XIV. század közepétől kezdve, még a XVI. elején is, két, három, sőt néha négy alispánya is volt Pozsony vármegyének, de a kiknek tisztí körük szorosb megkülönböztetéséről az adatok hiánya miatt, nem szólhatunk.

Már máshol mondtam, hogy a mely vármegyékben királyi várak, azokban az alispány hajdan egyszersmind várnagy is volt, ki azalatt míg a várhadnagy a vártól távolabb táborozott, ezt oltalmazta.

---

¹⁾ A pozsonyi káptalannak 1296. levele a Vedrőddel határos Körtvélesi helységről így szól : „In comitatu majoris Posonii“ Hunyady János országos kormányzása alatt 1449. okmány pedig így : „In majori comitatu Posoniensi“.

Tamás bánnak, s egyszersmind pozsonyi, nyitrai, komáromi főispánynak Komárom városa részére 1277. kiadott szabadalmi levele ¹⁾), e szavaival : „Quod a iudicio castellani nostri vel curialis comitis de Kamarum penitus esse debeant absoluti et exempti,“ csak azt mutatja, hogy e hivatalok iránt ugyanazon egy rendszer állott, Komáromban is Pozsonyban is. De arról hogy a hadnagynak távollétében a várnagy ügyelt a várra, IV. László idejéből nekünk pozsonycsallóközieknek van a legbizonyosb, de legkeserűbb áron szerzett tudomásunk; mert míg őseink Ottokár ellen oly sokan s oly vitézül önték véröket, addig Péternek, az akkori királyi asztalnok s Pozsony s Mosony megyék főispányának János nevezetű alispánya ²⁾ Ottokárhoz szítván, a reá bizott várból a magyar királyt kizárni törekedett. Jakab, a pozsonyi lelkes bíró, s helybeli hazafi polgártársai törték meg e fertelmet. László királynak 1280. Plumau (ma Lamacs) iránt ezeknek számára kelt adomány levele pedig, mai napig s örök időkre hirdeti az egyik leggyalázatosabb, a másik legdicsőségesebb tettét ³⁾).

---

¹⁾ Endlicher Mon. Árp. 543. l.

²⁾ E főispány saját szavai : Petrus M. Dapif. et comes Poson. Moson. Joannem filium Petri curialem comitem nostrum, — 1279. okmányában. Pozsony városa levéltárában pedig egy másik levél : „contra Joannem filium Petri condam curialem comitem Posoniensem.

³⁾ Ily becses és örök emlékül szolgáló levelei a fiatal királynak, mert így nevezi Lászlót az 1291. törvénykönyvet alkotta magyar nép

Anjoui Károly proximus et cognatus nevezetű
meghittebb hiveit szintén már a Commentárookban

---

szava, még számtalanok vannak. Amazt az Isten szavának tartjuk mi csal-
lóköziek, mind ahhoz tehát, mind pedig ez okmányos bizonyítmányok-
hoz, mind pedig végre azon valóságos tényekhez ragaszkodva, melyektől
senki jóváhagyását meg nem tagadhatja, gondolom jogosan kérdezhet-
jük, mi válhatott volna ily gyermek-királyból, ha árvasága azon eldődök,
azon országos főemberek, nagyok méltó unokáik közepette történt
volna, kik egykor Árpád fiának és ezzel együtt az alig visszaszerzett
hazának árvaságát, mint saját legszentebb ügyüket egybeforrott szív és
lélekkel karolták fel. — Volt e korszakon, — „a tempore huius regis“ —
mondja az együgyű de hű szellemű kronikás, volt igen is ha szabad e
gyász szavat utánoznom, e korszakon átok, de azt a komoly ítész nem a
királyi gyermek születésében keresi, hanem a magyar történet kiáltó
szavai szerint a fiú és az apa V. István és IV. Béla közt kitört, és min-
den erényt, minden nemzeti erkölcsöt megvesztegetett háborúban találja,
melynek következtül a gyermek-király alatt bujtorjánoztak legbujab-
ban. Mi csallóköziek az 1291. őseinkkel együtt nem mentegjük László
fiatalsága hibáit, vétkeit sem; de a történész feladatának nemesb része
épen abban állván, hogy részrehajlatlan legyen, kérdjük azokat, kik egy
egész romlott század vétke súlyát a gyermek-király vállaira rakják, nem
egészen el vannak-e ellene fogulva? A történész feladatának másik
főrése az, hogy a nemzeti szellemről s mi legyen abban a jövő nemze-
dek által követendő, mi kerülendő, időnként számot vessen; mi csalló-
köziek őseinktől és általában a magyar népről tudjuk, hogy az még

érintettem; itt e czim értelmének hüvelyezésére a régi Okol nemzetségről kell szólnom. Ez már IV. Béla előtt virágzott, s története a királyi gyermekrablásról híres Henrik bán erőszakoskodásai bővebb tanulságául szolgál. De a mit e zsarnok azoktól Pozsony vármegyében elfoglalva birt, nevezetesen Csöllét Csalólközben, s a mai Récsét Pozsony és Sz. György városok közt, annak újabb hivatalsága s megszökése után, IV. László király Okol Benedek és Racha maradékinak mint ősrégi örököket visszaadta; III. András pedig Vörös Ábrahámot (a pozsonyi káptalan ezt így is, és némely 1295 — 1296. évi leveleiben Abrahamus Rufusnak is nevezi) mint akkori alispányt (*curialis comes Poseniensis*) négy bíróval, azoknak meg osztogatására küldötte ki. Az osztálylevél szerint az egyik helység Churlének, a másik Rechének jutott, s az Okli törzs egyik és másik ága a neki jutott helységtől neveztetett. Negyven esztendővel ezen osztály után (1336. július 17.) Anjoui Károly, Csörlei (itt Chyrle) Andrást s ennek nejét, a királynéval Erzsébettel és fiokkal Lajossal együtt *proximus* és *cognatusa*ik (feleik és rokonaik) közé veszik : „Minden

---

akkor is, midőn László ellen keresztes háboru hirdettetett, benne a királyt tisztelte, és óvó szavára hallgatott. Jeles példa! Ő rajtok a sor megmutatni, hogy azok, kik ellen László panaszkodik, mi jót tettek, mi üdvöset, mit a vérszerződés 3. pontjához, vagy az Árpád fia árvaságakor, s később III. Béla király fiainak villongásai közt élt eldödeik dicső példáihoz méltót, és az utódok által követendőt?

egyházi főnöknek, az ország nádora és alnádorának, az ország birájának megyés főispányok, várnagyok, nemeseknek és ezek helyetteseiknek (vices gerentes; ily régi a nemes helységek magyar hadnagyának deák nevezete) különösen pedig a Pozsony vármegyei főispálynak és szolgabiráknak, városok, mezővárosok s biráiknak tudtára adván, hogy ő s felséges neje Erzsébet s fiok Lajos, Chyrle András urat (comitem) s annak hites társát s született és születendő fiaikat (az unokákról tehát nincs szó) minden jószágaik és birtokaikkal felmentvén a pozsonyi főispány biráskodása s törvényhatósága alól, különös ótalmuk alá vették, s parancsolják, hogy senki azokon s jószágaikkal biráskodni ne merjen; hanem, ha kinek valami keresete van rajtok, azt a királyi felség, vagy az ország más rendes nagybirája előtt keresse ellenök.“ — Az ilyen kiváltság-levelek, mint másutt mondottuk, 1486-ig tartottak, melyben azokat Hunyadi Mátyás király, nevének s korának dicsőségére, a 21. törvényczikk által eltörülte.

Nagy Lajos király országlása alatt Konth Lőrincz királyi tárnokmester fiainak: Miklósnak erdélyi vajda és Zónoki főispánynak s Leukesnek királyi főasztalnok és a székelyek grófjának Csallóközben jószággal lett megajándékoztatásuk több tekintetben nevezetes. Az Ogai nemzetségnek főlebb említett Farkas (comes) uri ága, mely ugyanezen Farkasnak atyjáról Andrásról már közönségesen Anditsnak neveztetett, a XIII. század végén nem csak Ógyán, hanem azonkívül volt birtokára nézve is megelőzte a többi ágakat. Ez nagy Lajos királytól Olgya, Tárnok, Kisasztal, Ujfalu, Abany ¹⁾, Rény, Ujvásár, Egyházos-Magyar, Németfalu, Ilka, Vata, Félka és Sorus nevű jószágokról adománylevelet nyert 1354., de még ebben az esztendőben kihalt; s ugyanazon esztendőben mind ezen

---

¹⁾ Így szól az okmány, de ezen okmány kelte előtt itt az Ógai Andits ág csak az úgy nevezett kenderföldi dülöt bírta.

jószágokat Lajos király a nevezett Konth fivéreknek ajándékozta. Az adományosok közt egyrészlől, és az Olgyai, ugynevezett Csuna András fia Pál, és Olgyai Endre fia János közt másrészlől, 1355. Zéchy Pál országbirája eszközölte az egyességet, mely mint látszik, mind a két félnek teljes meglegedésére ütött ki, aképen, hogy mind az, a mit a magvaszakadtak akár mi czim alatt Olgyán birtak, az Ógyai családnak maradt egészen; a többi jószág pedig, ugy mint előszámláltatott, az adományosokra szállt. De ezek e jószágokat nem soká birták.

Károly Robert királynak özvegye Erzsébet a sz. Klára nevét viselt óbudai apáczákat különösen megkedvelte. Például és ösztönül vette a szomszéd margitszigeti Boldogasszony kolostorát, melynek mind magának, mind alattavalóinak egykori jóllétéről már oda fenn szólottunk. Ily pártfogás mellett tehát szintén vetekedve gyarapodott mindenfelől az óbudai kolostor; Csallóközben ugyan mind e most nevezett hely-

ségek és puszták már 1367. esztendő körül a budai apáczák birtokában voltak. És itt kezdődnek az ugyanezen apáczákra szállt *Ilkával*, melyből a kinek tetszik Ilmát is faraghat, az ilkai asszonyok tündérvilágáról, a csallóközi arany kertről s ennek boldogságáról irt regék, melyekbe ugyanezen apáczáknak közellévő nagy-magyar „*Kökényréve s Völgy szigete*,” e valóságos régi nevezetük mellett is, igen jól beleillett ¹⁾).

Midőn a magyar keresztyénség első szakában, Pozsony-Csallóközben Vajkát, — Komáromiban Érseklélt, itt is ott is több harasztos, mocsáros helyekkel az esztergami érseknek ajándékozta sz. István, ihletés nélkül is el lehet találni, hogy e tettére őt nem az érseki tár gyarapodásának, hanem az egélynek gondja vezérlette. Az egész nagy sziget merő szittyá magyaro kból állott. — Jövevény keresztyéneknek állandó

---

¹⁾ E rév iránt az Illésházi család tett nekik legtöbb bajt, a mint Maximilian és Rudolf császárok-királyok több parancsaiból kitetszik.

letelepedési helyül Csallóközt s pogány őseinknek társaságát választani kevés kedvök. E sokaság megtérítési munkáját pedig hosszabb időre halasztani okosan nem lehetett. Bölcs volt tehát a felvett célhoz képest a rendelkezés, de az még bölcsebb, hogy a mi legjobb, leghaszonvehetőbb föld volt akkoron e királyi adományban, mind az, az öreg Duna mentében, az esztergami érsek mellé védül rendelt hősök, s fegyveres szabadosok közt osztatott fel. De ezeknek hajdani jóllétéről már a nagy Bél Mátyás és több tekintélyes írók szólottak; jogi állásuk fővonásait pedig Commentárimban én is oly hiven érintettem ¹⁾, hogy az időközben olvasott okmányokban csak a már mondottak s szóval az 1567. 14. törvényczikk tartalmának újabb és újabb bizonyítmányait láttam. Láttam az esztergami érseket Lodomért, Ajka nevezetű nádorával Meuseli Mihály asztalnokával s egyéb ily főudvarnokaival s Alberttal esztergami polgárral banderiumai (zászlóaljai) élén, a kor szokásához képest, egész fejedelmi méltósággal 1291. hadba menni; láttam nemesei közül Bóts (így hívták akkor a mái Batsfát) Miklósnak Péter fiát, 1317. ottani örökös fél telkét Sebesténynek szent György egyháza plébánosának; 1325. Bóts Jakabot ugyan ottani örökös telkének negyedrészt Sül János sz. györgyi várnagynak örökre szabadon minden fejedelmi (érseki) beleegyezés említése nélkül eladni. Batsfa mellett sz. Antal van, mely

ma a ferenczieknek a mult században ide épített klostorától neveztetik így, mert hajdan az itt állott sz. György kápolnajától sz. György urnak, a XV.—XVI. században sz. György megyének neveztetett. — Ezt Csenke Ilonának s nővéreinek elei egykor örökösen vették; magok pedig szintén örökösen eladták még a XV. század végén, egyebek közt Olgyai Jakabnak Miklós fiának a nélkül, hogy az érseki beleegyezésről itt is legkevesb említés tétetnék; mert a jószággal járt hadi kötelesség, ha az apróbb telkekre nézve hadpénz (pecunia, census exercitualis) fizetéséből állt volna is, egy birtokosról a másikra önként ment által. A kormány kezelése is, mily hasonló sőt azonos volt legyen Pozsony vármegyében és Vajka székén, két birói meghagyásnak összevetéséből is eléggé kitetszik, melyeket ritkaságuk miatt ide irok. A pozsony vármegyei főispány Zalay János 1534. Úzhorrul (ma Úszor) így ír : „Nobilibus Nicolao Banth de Bantháza et Blasio Balog de Neboyza Judlium comitatus Posoniensis. Nobiles nobis dilecti! volumus et nihilominus harum serie comittimus“ etc. a következő deák tartalom azt foglalja magában, hogy Olgyai Mátyás részére Illésházi Illés Tamást azon embereinek a törvényszék elébe állíttására idézzék, kik amannak adósak. A vajkaszéki alispány Doborgazi Ádorján Bálint hasonló tárgyban 1533. ekép ír : „Valentinus Adorján de Doborgaz Vice-comes nobilium praedialium de Vajka.

Nobilibus Clementi Csege de Vajka et Leonardo de Kisbár Judlium praedialium Archiepiscopatus Strigoniensis. Nobiles nobis dilecti! volumus et nihilominus harum serie comittimus ut“ sat.; deák foglalatja az : hogy Olgyai Mátyás sz. György megyei berkében kárt tetteket, ennek előre bocsájtott megvizsgálása után, a törvényszék elejébe állittassák. Ha, ki ily meghagyásra szolgálját vagy jobbágyát a törvény elébe nem állította, az az országos régi szokáshoz képest ¹⁾ egy mark fizetésében marasztaltatott meg itt is, ott is.

A vajkai legenda azt tartja, hogy „sz. István király gyakran lakott itt; innen térítette az egész Csalóközt a hitre; fáradozása sikerülvén, építetett azután 12 egyházat a 12 apostol tiszteletére ²⁾.“ Ehez a csalóközi utiképek írója ezeket teszi : „Ezen utóbbi

---

¹⁾ Ennek bizonyosságául lásd az 1348-ról költ országbirói ítéletet, az 1839. évi Tud. Tár. 262. l.

²⁾ A fenidézett Vasárnapi Ujság 9. sz. alatt 102. l.

hagyomány csak ugyan Csallóköz régibb egyházai emlékkönyveiben mindenütt, még a mult századokból, feljegyezve található közönségesen, — azután több vagy kevesebb eltérésekkel elől számlálvák azon helységek nevei, melyekben még régi, vagy csak egy és más apostolnak szentelt templom előljön.“ Ennyit csallóközi *őseink hagyományai mibenvoltára nézve* : a mi önmaga személyes véleményét illeti : ő ezt „csupa regének s merő anachronismusnak“ tartja, miért? mert : „sz. István kora után jóval később keletkezett a goth építészeti idom s Csallóköznek Zsigmond és Mátyás királyok alatti legvirágzóbb, legfényesebb idejéből, mely a goth építészeti idom késő szaka volt, származnak nagyobbára máig fennmaradt régi templomai.“ A tudós szerzőnek az építészet történetébeni jeles jártasságát bizonyítja e jegyzete; de a mely — engedelmével légyen mondva — nincs őseinknek önön maga által imént szóról szóra idézett *hagyományára* alkalmazva; ez csak átalában templomokról szól, és semmi nemü akár goth akár más féle építészeti idomról. Már pedig legrégebbi őseinknek Herodot szerint, templom gyanánt leveles színök volt, mely alatt a Hadur (Mars isten) letüzött kardja előtt tették eszten-dönkénti áldozatjukat. Attila sem szégyenlette deszkából épített palotáját, noha azt, mint egyik főtisztje a maga fürdőházát, kőből is építtethette volna; későbbi őseinkről pedig tudjuk, hogy a keresztyénség magyar

előidejében maga sz. László is, ámbár mind ő, mind az egész magyar főpapság, sz. István jobbja feltalálásán kiváltképen örvendettek, mind e mellett, a helyen, a hol az találtatott, famonostort állítottak, más írók szerint, a sz. jobbot már más kész monostorban, de mely szintén fából volt, tették le ¹⁾. Tudjuk továbbá nem csak a szerző által a csallóközi pruki templomra nézve, idézett 1355. oklevélből, hanem abból is, melyet Fejér az 1359. évről ad elő ²⁾, hogy kőből épített templomok nálunk faluhelyeken még ez időben is, mint külön jelenségek jegyeztettek fel; meg azt is, hogy fából épült kápolnák még Verböczy István korában is országszerte léteztek ³⁾. Vajha a szerző ezekre oly örömet emlékeznék vissza, mint én, még ezeken felül, sz. István előképének, a frankok nagy királyának Károlynak, 811. kelt egyik capitularéjánál mulatni szeretnék, ha a rövidség gondja mást nem parancsolna. „Jó ugyan ha a templomok épületei szépek; de az épületeknél becsesebb a jó erkölcsök ékessége, magassága“ Nagy Károly a frankok királya ⁴⁾, s vele

---

¹⁾ Katona : Historia crit. T. II. az 1083. évre. 407. l.

²⁾ Cod : Dipl. T. IX. vol. 7. 2068. l és Tud. Tár. 1838. II. f. 299. l. „Specialiter cum ecclesia lapidea in honorem beati Petri Apostoli in eadem villa (Kaal Soprony megyében) fundata

³⁾ Verböcz III. T. I. 133. § 12.

⁴⁾ Nagy Károly 1811. tartott második synodusának (Baluznál) XI. capitularéjában : „Quamvis bonum sit ut ecclesiae pulchra sint aedificia. praeferendus tamen est aedificiis bonorum morum ornatus et culmen.“

együtt sz. István tartotta, de az egész magyar nemzet volt az, mely ha bár legnagyobb részt, csak fából épített templomai voltak is, a világ álmélkodására, tettel s gyakorlati életével bizonyította e szent igazságot. Mi tehát, a szerző engedelmével, a csallóközi első, akár kőből, akár fából építetett templomokra nézve maradt hálás magyar *hagyományt* meg különböztetjük *a regétől*, s innét . . . sietve sietünk, hogy minél előbb átjussunk azon talán még szerencsétlenebb helyen, hol a szerző első csallóközi templomaink egyikének, jelesen az egyház-karcsainak, ily eredetét tüzetesen tagadta.

Pázmány Péter a nagy nevű bibornok s esztergami érsek a csallóközi legrégibb egyházak s parochiákat, az esztergami káptalannak 1397. kelt statutumai szerint számlálván elő, azok közt az egyházkarcsait is említi. — Én pedig már Commentarim második kötete végén a 4. szám alatt hoztam fel 1249.

évről szóló karcsaszéli eredeti hiteles határlevelünket s ennek e szavait : „Hinc vadit ad magnam viam, quae ducit ad Ecclesiam Bartholomaei Apostoli“ az utánok vetett okadatos jegyzettel. — Nem lehetett tehát nem különösen meglepetnem, midőn a csallóközi utiképek írójának helyben Egyház-Karcsán, sőt éppen az ottani híres bucsúnapján kelt ¹⁾ e szavait olvastam : „Egy érdekes 1308. eredeti hártya okmány a plébania levéltárában tanusítja, hogy e helyen akkor épült először templom.“ Mit sem sajnálok jobban, mint azt, hogy a tudós szerző sem e bucsújárásakor, sem később nem látogatott meg; sajnálom pedig ezt csupán csak azon nemes szellemből, hogy a minék akkor elejét lehetett volna venni, azt ma a tudomány s a magyar anyaszentegyház készülő története érdekében nem volnék kénytelen ide írni : hogy tudnillik, az előttem rég ismeretes hártya semmi egyéb, mint Tamás esztergami érseknek némely karcsaszéli *urak* számára, kik jobbágyaikkal együtt szent. Jakab apostol *várkonyi* egyháza megyéjéhez tartoztak, (az Amadék) az iránt adott engedelmi levele, hogy a most említett várkonyi egyházhoz tartozások, patronatusok, s ezen anyaegyháznak minden eddigi joga s jövedelmei tovább is éppen maradván, magoknak s tulajdon jobbágaiknak Karcsán, a hol akarnak

---

¹⁾ A Vasárnapi Ujság 4. sz. 40. l.

(ubi voluntati eorum placet) sz. *Miklós confessor* *tiszteletére* egy kápolnát (capellam et oraculum) építhessenek. Én pedig a sz. Bertalan (népiesen Bartal) apostolnak már 1249. előtt régen állott egyház-karcsai temploma s parochiájára nézve a legszivesebb készség s barátsággal megmutattam volna néki, hogy a pozsonyi káptalan az 1327. évben a fel és sik-abanyiak közt forgott határbéli kérdések elintézésére, az akkori főispán Trental Miklós kiküldötteihez a maga képében Dénest karcsai plébánost, nevezte ki; továbbá : hogy ugyanezen főispán idejében az 1341. évben kelt hiteles, mert az akkori al-korlátnok s al-országbirájától kelt okmányban, a villa circa Ecclesiam b. Bartholomaei; a mellett (a mi különös figyelmet is igényel) a villa Deáki; másutt Deák-Karcsa és a patronatus Ecclesiae b. Bartholomaei apostoli is nyilván említettik; megmutattam volna ezeken felül azt is, hogy Gara Miklós nádornak 1377. kelt ítélet- s kiváltság - levelében Egyház - Karcsa, Deák - Karcsa László-Karcsa, Bartal-Karcsa fordulnak elő ugyanazon egy egyház-karcsai határban. Mi folyik tehát mind az itt, mind a Commentárookban idézett okmányokból szoros következés képen? azt meghatározni én magára az utiképek szerzőjére bizom teljes háborítlan őszinteséggel, mert a mi magát az általa már előre elvképen felállított azon eszmét : „Hogy ily vizsgálatokra legcélrányosabb a bucsú napja,“ vala-

mint szintén a karcsai megye népe szokásai s viseletének általa adott szintén nem épen kegyeletes rajzát illeti : ezekre nézve komolyan megvallom, engemet épen az ő jelen példája győzött meg a felől legerősebben, hogy — ha ki valamely parochia történetét, vagy annak népe saját szokásait s viseletét hiven akarja rajzolni, annak e rajzolásra, hogy hiv s igaz legyen, nem kell legalább Csallóközben azon parochia bucsú napját, kivált ha az századok óta oly hires, oly vendégnépes, mint a karcsai, választani.

Van azonban e botlás irányában az utiképek írójánál egy más, a miért jelesül általában tisztelt Ipolyink tartozik néki közvetlen köszönettel; ez tudniillik azon talpra esett munkájában, melyet IV. Béla király 1268. kelt okirata folytában, az Uj Magyar Muzeum tavali 11—12-dik füzetében, a Komárom megyei Csallóközről irt, azt mondja, hogy az abban nevezett Staul helység, ha neve hiven van írva, elenyészett. A csallóközi utiképek szerzőjénél pedig a

Megyerrel határos, de nem Komárom — a mit Béla okmánya sem követel, — hanem Pozsony-Csallóközhöz tartozó hajdani Stault a mai Alistálban látja ¹⁾. Mire öt jelen soraim tüzetes feladatánál fogva, azon megjegyzéssel figyelmeztetem, hogy Stál családnak Zsigmond királytól, 1409. évről volt ezen Stál helysége uj adomány-levele ²⁾; V. László királynak a Póda Étheiek számára 1455.³⁾ kelt szintén nevezetes

---

¹⁾ A Vasárnapi Ujs. 7. sz. 77. l.

²⁾ Az adomány és iktatásról szóló levelet láthatni a győri káptalan levéltárában az 1753. 21. protocollum 499. lapján.

³⁾ Verbőczy István a Hármas Törvény I. r. 37. cikkelyében azt mondja, hogy az ő korában az uj adomány-levelekbe már ez a záradék is tétetik, „melynek békés birtokában, mint állítja, ősei is, és jelenben maga is létezik“ de az itt érintett uj adomány levélben ez a záradék már 1455. foglalva volt. A levél így szól: Nos Ladislaus D. G. Rex Hung. Boh. Dalm. Croa. — nec non Marchio Moraviae memorie commend. tenore praesentium significantes quibus incumbit universis: Quod nos pro — ac fidelium servitiorum meritis fidelis nostri Michaelis filii Pauli de Poldá Éthy, quibus ipse quemadmodum edocti sumus, primum quondam serenissimis Principibus Dominis Sigismundo Romanorum Imperatori ac Hungariae etc. ac Alberto similiter Romanorum praescriptorumque regnorum nostrorum regibus, Prioribus nostris percharissimis, felicis reminiscenciae et ex post etiam nostrae Majestati cum omni fidelitatis constantia juxta suae possibilitatis exigentiam pro locorum et temporum varietate se gratum reddidit et acceptum, portionem possessionariam in dicta possessione Poldá Éthy in comitatu Posoniensi existente habitam, in cuius pacifico Dominio idem Michael progenitores suos ab antiquo perstitisse seque persistere asserit etiam de praesenti, item totum et omne jus postrum regium, quod in eadem portione possessionaria qualitercunque haberemus, aut nostram ex quibuscunque causis, modis et rationibus concerneret majestatem simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis etc. et sub ejusdem veris, metis et antiquis limitibus, premissis sicut praeferatur stantibus, et dum modo praescripta portio possessionaria non sit in

adománylevele folytán adott iktató parancsában pedig, a kiküldött királyi emberek közt Gregorius filius Clementis de Istál is neveztetik ¹⁾.

Emlékezetesek a csallóközi utiképek írójának Alistárlól még e szavai is : „ma szeliden és békesen állanak a domb alatt egy felől a katholikus plebania-ház, más felől az újabb reformatus templom és pap-

manibus nostris regiis aut ad aliquod castrum nostrum regale non pertineat, memorato Michaeli de Polda Êthy ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis, novae nostrae donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, imo damus donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam possidendam pariter et habendam salvo jure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum Posonii in festo b. Lucae Evangelistae A. D. 1455. regnorum autem nostrorum anno Hungariae etc. sexto decimo, Bohemiae vero secundo.

¹⁾ Az ugyan az nap kelt királyi parancsban iktató király-embereknek Nagy-Padányi Lőrincz, Új-Falui Fekete László, Balás-Êthei Gersobai Jakab, Theber Êthei Lőrincz fia Péter, Baris Pál, Gergely Kelemen fia Istálból (fíljus Clementis de Istál) Orbán András, Péter neveztettek.

lak“ a mit ő ezekről itt szépen is, igazán is mond, áll az Csallóköznek, sőt Pozsony vármegyének egyéb ily helyeiről is, kivált a hol nem csak a nemzetiségnek, hanem magának az egélynek is legfőbb érdekében, mind a kétféle lelkészek magyarok, azaz : maradéki annak a nemzetnek, mely a vallási türelmet nem más népektől, nem fokonkint tanulta, hanem mint kitünő jellemvonásainak egyikét magával hozta, jobban mondva, visszahozta. Itthon tehát, sőt magában öseinknek kebelében volt az mindenha; többet mondok — magában az első szent királyokéban is, kiket akár a vallásos öntudat gyengeségével, akár általában a vallási közönyösséggel, gondolom, senki sem vádolhat; mert, hogy többet ne említsek, azt a cseh írók által a magyar név becsületére örökitett, s a mi mély hallgatásunk mellett is fennen hirdetett valóságos tény, hogy : „Vitus apátur a pápai tilalom ellen tót liturgiával élt Procop sassaviai apáturnak unokája, elvbarátjaival együtt, a hunok földre költöztén 1030. (Sz. István volt a király) ott 1096-ig szabadon tartózkodhattak; mely évben Vratislav követeket küldvén a hunok királyához (a nagy Kálmán volt a király) tisztességesen visszavezette őket ¹⁾“ e tény, mondom csak is öseink vallási türelmének, az imént érintettekénél sokkal nemesebb indokával, azaz : csak magá-

---

¹⁾ Scriptores rer. Bohem. I. 97—98. l.

val azon nemzeti jellemvonással lehet következetesen megmagyarázni, melylyel azt tisztelve szeretett Csengerynk Attila személyére nézve magyarázta ¹⁾).

Jelesb tudomány-férfiaink egyike jegyzé meg a minapában ²⁾): „mi nagy hiánya volt eddig történelmi irodalmunknak, hogy nem volt kellőleg szervezve s tudósaink öszveköttetés nélkül elszigetelten dolgoztak.“ E figyelmeztetésen nékem annyiban még örülnöm is kellene, hogy így nem maradtam magam, ki az Uj Magyar Muzeumban közlött egyik nyílt levélben a közmondás szerint is igen ritka dolognak állítottam, hogy két magyar ember egy uton járjon; más helyen pedig a szervezet szükségét, — az eszmék természetes egybefüggését, Horacz „simplex duntaxat et unumát“ (nem Procrustes ágyát, vagy a forma tu-

---

¹⁾ Az altaji népek ős vallása tekintettel a magyar ős vallásra. Pest. 1858. 25. l.

²⁾ Budapesti Szemle 1859. XVI. XVII. k.

dós feszültségét értem) magának az általam kivált-
képen tisztelt Frank Ignácznak irányában is vitat-
tam. De majd csak meg lesz ez is; legbizonyosabban
pedig a jövő el nem fogult nemzedéknél, mely édes
hazája történetét a merő elvont, vagy máshonnan
kölsönözött fogalmaktól megkülönböztetni elég ké-
pes lesz. Ez nagyobb gonddal fogja a mi korunkat is,
és ennek elmebeli termékei szellemét, mind kiterje-
dése, mind mélységére nézve, s még talán azt is ta-
nulmányozni, hogy mi lehet mégis Commentarim-
ban, melyeket kijöttök után ugyan jóval később, de
akkor, szerencsájökre, a magyar tudományos akade-
miának azon tudós hazafi tagja találta megismerte-
tésre méltóknak, ki egyéb remek munkái közt, az ész-
jog fejlődéséről értekezvén, magának s nemzetének
dicsőségére, a magyar észjog köréből nem zárta ki a
tapasztalást.

Ne vesződjünk annyit a formákkal : a derék do-
loggal is eleget el vagyunk késve, naturalista-e valaki
vagy szoros szerves tudós? gazdag könyvtárak köze-
pette ír-e, vagy elszigetelve magányosan? oh! nem ez
a kérdés, hanem az a másik, mely saját jellemünkkel is
összehangzóbb s férfiasb is, hogy ismeretünk tági-
tása, vagy legalább igazítására mit hoz? s jelesül, nem-
zeti történetünk körében mennyire halad? Én e rész-
ről is mint eddig, úgy továbbá is Horáczczal tartok s

„— Hátra maradsz vagy gyorsan előmész

„Nem várom a lassút, megelőzől?

„Nem szegem utad“

és különösen ezen általam kiváltképen tisztelt tudo-
mány-férfinak nem, azon elmés állítása bebizonyi-
tása körül : „hogy a régi meggyerendszer az egész
országot magában foglalta, s hogy a főurak is azon
belől álltak.“ Ha valaki más, én bizonyosan a magyar

tudós gyanításokat, valószínűségeket s még az alkalmasintokat is becsülöm; mert szellemdús Tompánk-nak e versébe :

„Fiaim csak énekeljetek“

egészen szerelmes vagyok; de a történet terén csupán csak a tényeket és a tényekben mutatkozó gyakorlati életet követem, s mint eddig úgy ezentul is Guizot oskolájával együtt nem a szép elmélkedésekhez, hanem a constatirozott tényekhez kötöm a történet hitelét ¹⁾ és így most is, mint mindenha ²⁾ azt vallom, hogy az arany bulla 5. az 1231. 12., az 1291. 37. cikkeikben, ugyan azon szavakkal jelelt egy pár ügynemeket kivéve, minden egyéb ügyek s állapottokra nézve, a váradi regestum rendithetlen bizonyosságánál fogva, maga a főispány is csak mint erre (ad hoc) különösen kinevezett királyi ember (ma ki-

---

¹⁾ Hist. de la civilisation en France 23. lapon : „Dans la recherche de la verité quelqu'en soit l'objet, les faits sont maintenant dans l'ordre intellectuel la puissance en credit. „Ezen elvre tekintve, nekem úgy látszik, hogy mi, kik Amianus Marcellinusnak a hunok szokásairól írt egyéb szavait (lásd Uj Magy. Muz. 1858. 11. f. 499. l.) teljes örömmel idézzük, ugyan annak viszont e világos szavait : „Nullius religionis vel superstitionis reverentia districti,“ igen is könnyü szerrel akarjuk lerázni, mintha az elsőt (a hunoknak religioját) mi már is ismérnök, mi, kik azoknak vallásos öntudata gyöngeségét nyilván is beváljuk; a másik pedig (a superstitio) nem állana a gyakorlati életnek minden nap látható szokásaiban? a többit lásd, ha tetszik, az Uj Magy. Muzeum 1858. III. f. 120. l.

²⁾ Lásd a Magy. Encyclopaediában az alispány czim alatt adottakat is.

rályi biztos) férhetett az úgy nevezett altai népeknél közönségesen, jelesül pedig a magyaroknál szűk értelemben vett *urakhoz*, azokhoz t. i., kik saját hunmagyar történetünk nyelvén szólván, egykor Attilának, azután az Árpádoknak folyton folyva tartott *fényes kíséretéhez* s egészen synonym értelemben a *királyiház*, a *királyi udvar*, *királyi családhoz* tartoztak.

Egy másik lelkes barátom — mert mindkettőnk-nél felülmulja a barátságot s a legforróbb szeretetet, nemzeti történetünk sajátságos dicsőségének szerezete, — *Commentarim II.* kötet. 189. 190. lapján a *generalia regni Hungariae* és *generalia totius regni Hungariae*, vagy *universalia comitia* közti különböztetést, inkább elmés, mint alapos combinationak nézi. Sajnálom ezt, még pedig annyival inkább, minthogy én vagyok, a ki a halhatatlan nevü Pütternek a bizonyító helyek idézése, s nem csak idézése, hanem sok-

szor szóról szóra általírása iránt adott figyelmeztetését már Commentarim előszavának 35 §. alatt oly méltán dicsértem; s mind e mellett még is Commentarim II. kötetének fenn érdekelt 190. lapján II. Ulászló királynak Sopron városához küldött azon (regalis) levelét, melylyel ezt világos tüzetes szavakkal egy universalis diaetara hívja, a melyen nem csak a szoros értelemben vett Magyarországnak minden rendei, hanem ezeken felül a sz. koronának minden részei, követeik s képviselőik által jelen lesznek, ugyan azon 190. lapon a második szám alatti jegyzetben, valamint szintén a szövegben is idéztem; de szóról szóra által nem irtam. Im tehát a döntő s a nap világával vetekedő szavak : „Decrevimus, ut ad proximum futurum festum b. Michaelis Archang. una universalis diaeta celebretur, *ad quam universi domini* Praelati et Barones ceterique procures et nobiles *hujus regni*, sed et de quolibet membro ac quibuslibet partibus sacrae coronae subjectis nuntii et oratores cum plena facultate convenire debeant.“ Ezek után tehát nem csak teljes bizodalommal, hanem jogosan is várhatom tőle s feleitől, hogy oly országgyűlések közt, mint p. o. IV. Béla király koronázásakor a tartományok vezérei, főemberei, követei hozzájárulásukkal tartottak; valamint szintén oly országgyűlések közt, melyek a diplomatica kis korában, a szavak szük volta miatt, öseinknél im-

mensa congregationnak ¹⁾ neveztettek egy részről, más részről pedig a közönséges országgyűlések közt, melyeket eldődeink jól magyarul „derék gyűlésnek“ ²⁾ mondtak, a különbséget s éppen azt a különbséget, mely a generalia és az universalia szavak közt van, elismerni fogják, mert csak így láthatják azt is, hogy nem csak a cseheknek, a mint ezt íróink méltán emlegetik — voltak egykor universalia nevezetű gyűléseik, hanem ily gyűléseik voltak a magyaroknak is régtől fogva ³⁾, és pedig ezen epitheton sokkal dicsőbb, sokkal fényesebb, mert sokkal több tartományok s népekre terjedt fogalmával.

---

¹⁾ P. o. „Cum divina manus regnum patris nostri ad manus nostras universaliter convertisset, universi fideles nostri, qui tempore coronationis nostrae immensam congregationem apud Albam fecerunt, tam pauperes quam divites“ C. D. III. vol. 4. 256 l.

²⁾ A Tud. Tár 1841. febr. f. 128. lapján Jászay elhunyt barátom talpra esett jegyzeteivel. De comitiis Transylvanicis Benkő : „Et generalia quidem comitia Hungarico vocabulo *derék gyűlés* atque generalis gyűlés — vocabantur.“

³⁾ Vesd össze, ha úgy tetszik Kálmán királynak Com. II. köt. 55. l. idézett e szavait : „sine totius regni concilio“ — „totius regni voluntate;“ az ugyanazon lapon érintett árbai szabadságlevélnek (Endlicher : Monumenta Árpádiana 378. l.) e szavait : „postea necessarium duximus cum utriusque regni universo concilio;“ Zsigmond királynak a Com. II. köt. 215. l. és 1404. évről idézett e szavait : „Omnium Praelatorum, Baronum, Procerum, Militum, Nobilium et Universitatum ditionis Sacrae Coronae Regni Hungariae, atque nostro consilio et matura deliberatione“ és a mi legfőbb az 1505. híres rákosi universalis diactara meghívó királyi levélnek, és az ezen gyűlésből keletkezett végzésnek (Tud. Tár 1839. júliusi füz. 65. és követk. lapjain) „Nobiles Proceresque et Primores eiusdem Regni : niversi“ szavait.

„Nem tudok én te veled, nélkülöd sem tudok élni“ szoktam én a derék, a nemes, az Attila-féle székelly atyafiaknak mái tudós íróiról is Martialissal mondani, kikkel a csiki krónikára nézve nem vagyok egy értelemben, valamint a hunmagyar három végbüntetések nemeire nézve ők magok sem maguk között; mert egyikök a székelly szokások régisége vitatásában egyenesen azt mondja, hogy a krónika az örök szolgasággi büntetés nemét nem említi, szerinte tehát az a székellyeknél szokásban sem volt. De e kérdést más harmadiknak beleavatkozása nélkül is el fogják ők maguk közt igazítani. Mi lássunk inkább ahhoz, hogy a Kézay által említett szittya törvény szerint mikép ment végbe nálunk (nem csak Csallóközt hanem az egész hazát értem) hajdan korban a száműzés. A mit Veráncz és Oláh a székellyeknél még az ő korokban is divatozott dúlásról mondanak, kétség kívül nagyon feltűnő; de csak addig, míg azon ma

már sok nem közönséges íróink előtt tudósnak is látszó rögeszme mellett, hogy Attila népe szokásait csak a székely atyafiaknál lehet keresnünk s feltalálnunk, vissza nem emlékezünk arra, hogy ez a dulás legelső elejétől fogva fennállott az egész magyar nemzetnél szeltében, nem csak a székelyeknél; a székelyeknél azonban elszigetelt helyzetöknél fogva ez a maga ősrégi nyersségében megmaradt még a XVI. században is; a magyaroknál pedig szint oly nyersen gyakoroltatott e dulás ugyan még az 1231. esztendőn túl is, de ekkor az rendeltetett iránta országostól a 18. törvénczikkekben, hogy „a nemesek pereik, melyek fejvesztése vagy birtokuk feldulására intézvék, a király tudta nélkül semmi némü bíró által be ne végeztessenek.“ ¹⁾ Az iránt tehát, hogy a szittyai törvény nem csak a székely atyafiaknál, hanem az egész magyar nemzetnél az arany bulla 8. ugyan azon bulla 18. és a most érintett 1231. törvénykönyv 35. czikkelye is, jelesül ennek e szavai szerint : „Incendium tamen mitti nolumus super villas eorundem“ soká fennállott, gondolom tisztában vagyunk ²⁾).

---

¹⁾ Causae nobilium, quae ad perditionem capitis aut destructionem possessionum eorundem pertinent, sine conscientia regis per nullos iudices terminentur. Endlicher Mon. Árp. 431. l.

²⁾ Vessd össze a halhatatlan Skerlecznek (Comment. I. k. 33. l.) a most említett általános törvénczikkhez (Vestig. Comit. 112. l.) jeles jegyzetét.

De nálunk magyaroknál magának a dulásnak is megvan fokkonkénti története, melyben minek előtte odább menjünk, szabad legyen azon jeles okmány folytában, melyet az Uj Magyar Muzeum az 1856-iki VII. VIII. f. 437. lapján 1381. évről adott, Csallóközből egy más még terjedelmesebbet 1477-ről közbevetnem. Ennek szavai : „Nos capitulum Ecclesiae Posoniensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nobiles Laurentius f. Petri Polda dicti de Poldafalva ab una, parte vero ex altera Blasius dictus de Bebes vice comes et castellanus castri Posoniensis ¹⁾ et Clemens parvus de Vsa, onera et quevis gravamina omnium haeredum fratrum consanguineorum, et proximorum ipsorum parte ex utraque superse assummen-

---

¹⁾ A Pozsony vármegyei alispányról mint várnagyról tüzetesen szoltunk a Magyar Encyclopaediában az alispány czim alatt.

do, coram nobis personaliter constituti vivae vocis oraculo sponte et libere confessi sunt in hunc modum: quod quemadmodum totalis possessio jam dicti Laurentii Polda, Nádvár vocata in Comitatu Psoniensi existente habita, ipsum licet haereditarie concernens, apud manus tamen cujusdam Thomae Medvey dicti per viam redemptionis ad se titulo pignoris tenta fuisset et possessa, tempore judicii generalis anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo circa festum b. Thomae apostoli in oppido Samariae vocato in districtu Csallóköz existente in Comitatu Psoniensi celebrati ¹⁾, idem Thomas Medvey propter quosdam sceleratos et illicitos excessus suos *proscriptus fuisset et extradatus* et dictum jus suum impignoratitium ea ratione amisisset, unde et ex eo prenotati Blasius Castellanus et Clemens parvus eandem possessionem et jus regium in eadem habitum a Domino nostro Rege impetrassent perpetuo possidendum. Quia vero praefatus Laurentius Polda dictam haereditariam possessionem suam ex propria sua possibilitatis facultate redimere nequivisset, ideo ipsi talem inter se *mutuam adoptivam* et sinceram

---

¹⁾ Somorja nevérol, ennek eredete s III. Andrástól kezdve több királyaink által e mezővárosnak adott szabadalmakról Bél Mátyás és mások irtak, hogy pedig 1442. itt nádori törvényszék is tartatott, azt a jelen okmányból tanuljuk, mert hogy a vármegyének törvényszékei már ez időkbén leginkább Somorjában tartattak, közönségesen tudva van.

contraxissent *fraternitatem* perpetuo duraturam et fideliter observandam ita : ut praedictus Laurentius Polda jam dictum Blasium castellanum et Clementem parvum in suos veros legitimos adoptivos fratres sibi in eadem possessione cohaeredes perpetuos, et e converso idem Blasius et Clemens ipsum Laurentium Polda similiter in fratrem ipsorum verum et legitimum in eadem possessione cohaerem sibi mutuo et alternatim assumpsissent et acceptassent, assumpseruntque et acceptarunt, coram nobis eo facto, dictam possessionem Nádvár inter se in duas directas et aequales partes seu medietates divisissent sic : quod dictus Laurentius Polda unam directam et aequalem medietatem dictae possessionis Nádvár, versus septentrionem juxta possessionem sz. Mihályfalva, a parte superiori adjacentem simul cum cunctis suis utilitatibus ac pertinentiis ejusdem, terris ut puta arabilibus, agrisque et — is cultis et incultis pratis foenetis, foenilibus et pecorum pascuis, campis et rubetis, sylvis, nemoribus, virgultis, arundinibus et arundinetis, molendinis et molendinorum locis, aquis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus et generaliter quarumlibet utilitatum et appertinentiarum suarum integritatibus universis, quovis nominis vocabulo vocitatis ad dictam aequalem medietatem dictae possessionis Nádvár undique spectantibus et pertinere debentibus, praedictis Blasio de Bebes castellano Po-

soniensi et Clementi parvo de Usa eorumque haeredibus et posteritatibus universis perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam dedisset, donasset, contulisset ascripsisset et perpetuasset, deditque donavit contulit ascripsit et perpetuavit coram nobis. Et e converso praenotati Blasius Castellanus et Clemens parvus alteram similiter omni eo praemisso modo directam et aequalem medietatem ejusdem possessionis Nádvár dictae simul cum cunctis suis utilitatibus utilitatumque et pertinentiarum suarum integritatibus universis, praefato Laurentio filio Petri Polda ejusdemque haeredibus, haeredumque suorum successoribus et posteritatibus universis perpetuo et irrevocabiliter pacifice tenendam possidendam pariter et habendam reliquissent, et dimisissent reliqueruntque et dimiserunt coram nobis tali sub conditione nec non praetactae inter ipsos perpetuo contractae fraternitatis ratione et occasione : Quod quandocunque temporum in processu quemcunque ex praedictis partibus absque haeredum solatio ex hoc saeculo migrare contingeret, tunc in alios duos, vel iisdem modo simili sine semine decedentibus, in alterum illorum superstitem vel superstitibus praedicta totalis possessio Nádvár vocata semper devolvi debeat, perpetuo possidenda tali vinculo obligaminis interjecto ; quod quaecunque partium praedictarum contraire vellet in premissis et in parte vel in

toto non observaret, talis pars contra alteram partem observantem in notatae possessionis nec non fide fragio et succubitu duelli potentialis convincatur et convinci debeat eo facto. Ad quae omnia et singula implenda, firmiter et inconcusse observanda praefatae partes utraque se spontanea sua voluntate et fide ipsorum christiana mediante obligarunt coram nobis. In cujus rei memoriam ac testimonium firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras authentici sigilli nostri appensione communitas duximus concedendas. Datum in festo b. Georgii martyris anno Domini mil. quadring. septuagesimo septimo ¹⁾).

---

¹⁾ Tartalma e levélnek : A pozsonyi káptalan bizonyítja, hogy Poldafai Poldá Lőrincz Péternek fia egy részről, más részről Bebes Balás Pozsony vármegyének alispányja s várnagya és Usai Kis-Kelemen nemesek előtt ily vallást tettek, miszerint Poldá Lőrincznek Csallóközben fekvő Nádvár nevezetű jószágá zálogképen Medvey Tamásra szállott s ezen Medvey Tamás az 1472. esztendőben sz. Tamás apostol napja körül Csallóköz-Somorja mezővárosában tartott nádori gyűlés alkalmával fertelmes büntetetei következtetésében elhatározott száműzése után, a fen nevezett Balás várnagy és Kis-Kelemen által ő Felségétől a magok nevére felkérte. Minthogy pedig Poldá Lőrincz ezen örökségét maga erejével ki nem válthatta, azért ők a következő fivérül-fogadásbéli örökös szerződésre léptek : mely szerint Poldá Lőrincz Balás várnagyt és Kis-Kelement a maga igaz és törvényes fivéreinek s a nevezett birtokban hasonló közös örököseiknek, s viszont Balás és Kelemen, Lőrincz fivéröknek és ezen birtokban hasonló közös örököseiknek fogadták és fogadják a mondott nádvári helységet két részre vagy is felekre felosztván aképen, hogy Poldá Lőrincz annak azon egyenes felét, mely éjszaknak sz. Mihályfa mellett esik minden haszonvételeivel Balás várnagynak és Kis-Kelemennek s örökösei s utódjainak ; viszont pedig ezek annak másik hasonfelét Poldá Lőrincznek s örökösei s maradvékainak adják, engedik oly további óvással, hogy ha egyike közülök

Dúzs tanulmányt nyujtanak ezek a hártványok egybevéve az odafen mondottakkal. Igaz itt is, mit a csallóközi utiképek írója mond, hogy „sokat elfeledtünk.” Im a második kitűnő példa egészen hasonló az elsőhöz, melyet e vázlat előszavaiban az adómentességéről idéztem. A szelidebb, a szebb hír utáni érnyes nemes vágý elfeledtette magyar őseinkkel jó kórán az eredeti hunmagyar dúlási szokást; de viszont mily igaz, mily világos, hogy a régi krónikások s legendistáknak s valljuk meg, egy-egy újabb íróinknak sz. *Istvánja* messzünnen sem éri fel ennek eredeti felséges képét, melynek remek vonásai az egykori hunmagyar szokások történetének minden

---

mag nélkül kihalna, annak része a két előre, ha pedig ezeknek egyike szinte kihalna a harmadik még élő félre háramoljék az egész nádvári birtok, melyre nézve még azt kötik ki viszonyosan, hogy ha akármelyik közülök a jelen kötést részben vagy egészen megszegni akarná; az a maga birtoka elvesztésében, a hitszegés, a bajnok vívásban való bukás büntetésében, marasztaltassék meg azonnal.

ujabb mozzanatával ragyogóbban s teljesebben tűnnek fel. Ő az elődök szokásainak legbölcsebb, legmélyebb s azért legkiméletesebb ítésze, s mint egy eleven kapcsa, igazán Guizotnak a magyar tudósok által is vetekedve magasztalt Guizotnak „azon elméleti nagy embere volt, ki nemzetének elváló perczére éppen jókor született vagy inkább az örök gondviselés által küldetett ¹⁾.” Azon íróknak, kik némely ellene szegült s általa megtört törzs és nemzetségi fők mellett az ujabb időkben keltek fel, Guizoton kívül „Hazánk” magyar krónikájában ²⁾ minap még külön okadatosan is megfelelt Hatvani. Mi pedig, kik őt mint népe nemtőjét, a magyar apostolt, eskü mintájáról is ismerjük, mely elég magasztos nevet adhatunk azon királynak? ki nem pusztá monda, nem merő bölcsekedés, nem is csak hagyomány, hanem az őt túlélte nemzeti szokás bizonyosságánál fogva, ön legtökéleteseb szándékai egyenességében, egyszersmind pedig a vezérek idejébani nagybirónak, és az akkori népgyűléseknek a büntettek megbírálásában is tapasztalt magyar józan alapos ítéletökben vetvén, a magára nézve éppen oly nemes, mint népe irányában

---

¹⁾ Guizot Hist. de la Civilisation en Europe 5-dik kiadás 87. lapján magyarul adta Lukács Móríc szókása szerint tökéletesen a Tud. Tár 1841. decemb. k. 324. l

²⁾ Hazánk (közlemények a nemzeti történet s honisméret köréből II. évfolyam : magyar krónika; első lap.) Hatvanitól.

dicső bizodalját, meghagyta a maga által alkotott monarchiában a száműzést és a megszokott dulást a nádorispánynál is; meghagyta pedig épen úgy, mint azt az előbbi nagyúr bíró gyakorolta, azaz : hogy e bíróságot ne maga, hanem elnöksége alatt az illető megye vagy több megye népe s az ezek színéből, javából, vagy már a megye által választott, vagy maga által kiszemelt ülnökeinek (Comment. I. k. 41-dik l. provinciales Palatini assessores) közgyűléseiben, szabad ég alatt, gyakorolja ¹⁾. Így tartott ez nálunk 1231-ig, és akkor is csak abban módosított az eredeti hunmagyar szokás, hogy ezután nemesek ellen a király tudta nélkül duló ítéletet egyáltalában semminémű bíró sem hozhatott. Az 1298. évi legnépiesb országgyűlés a száműzésről 5-ik törvénycikkelyében rendelkezett, s egészen elhallgatván a dulást úgy újította meg a szittyai törvényt, hogy annak szigorát, ha tul nem haladta, teljesen fentartotta ²⁾, s ez azon törvény, mely a nádori gyűléseknek, mind addig még fenállottak, alapszabályul szolgált, vala-

---

¹⁾ A ki a magyar első nagy királynak ez országos intézetét azzal, a mit a magyar Heeren a Tud. Tár 1842. évi kötetében azon igazságokról tanít, melyektől az ország belső tökélyetesbitése függ, összeveti; könnyen meg fogja engedni mind azt, hogy legrégibb őseink ily nagy gyűlések tartására alkalmasok voltak; mind pedig azt, hogy az első nagy király ezen gyűlések üdvös eredményének biztosítására azt az elvet, melyet Heeren az elnök különbsége iránt felállít, ó már gyakorlatilag megelőzte.

²⁾ Szóról szóra idéztem Comment. I. k. 140. l.

mint az erdélyi vajdáknak is, kiknek gyűléséhez az odavaló nemesnek számüzése iránt támadt kérdés tartozott ¹⁾).

Számüzni ²⁾, kiadni, s földönfutóvá tenni, regisztrálni, a középkornak megfelelő synonym kifejezések a magyaroknál. A csiki krónika vagy az ottani viz-

---

¹⁾ I. Lajos király okmánya 1366. Katonánál Hist. criti c. T. X. erre az évre.

²⁾ A mit e büntetés iránt Strábo a kaukasusi népekről mond, lásd Comment. I. k. 140. l. Itt Béla király jegyzőjének anathema szavát, szintugy mint a polemiát egyenlően neheztelő tudósoktól csak azt kérem : emlékezzenek vissza e soha eléggé nem magasztalható jegyzőnek élete korára, melynél fogva az 1231. 18. és 35. tez. hozatalában része is lehetett; és ugy kérdezzék azután őt magát, hogy mit tesz az ő értelme szerint a vérszerződés 5. pontjában említett anathema mást, mint ezt az ő magyarhun átkot? mely nem csak egész Magyarországon, de a székeleknél is divatozott. Sz. István meghagyta a régi szokást sőt II. Tk. 17. fej. (Monum. Árpád. 328. l.) szinte az anathema szóval élve megerősítette, mely eképen mind ő, mind Kálmán király alatt tartott II. zsinat által (u. ott 372. l.) megszentessittetvén az 1231. törvény módosítása, s az 1298. évi 5. tez. bővebb magyarázata mellett, még sok századig tartott. Comment. I. köt. 114. 115. stb l.

imádóknak ¹⁾ baráti pedig aligha nem ezennel Csallóközből fogják azt is legelőször hallani, hogy azon vizimádóknak faragói (ha mégis vizimádókat, tisztelőket jelentenek azon görög szavak, melyekről eddig csak azt tudjuk, hogy *eltorzítva* állnak a csiki krónikában), igen jól ismerték a székelyeknek felperzseléssel gyakorlott ős dúlási szokását, melyet ők a krónikának e szavaiban „filius Uopoleti *ὑδροποτισ* in valle Sós mező profigatur“; mert e régi jó deák szó „*profigatur*“ rombolást, dúlást jelent. Úgy de ha ez igaz, pedig mind e szónak saját értelme ²⁾, mind Veráncz és Oláh bizonyítása, mind pedig a magyaroknak hasonló példája szerint az igaznál igazabb; akkor ő nékiek, ha kivételképen a székelyeknél vizimádókat is látni kívántak, a kulturának ama különböző fokait, melyeknek egyikéből a perzseléssel gyakorlott dúlási szokás, a másikából a vizimádás eredhetett volna, előre ki kellett volna egyenliteni s azonosítani. Így mint e tanjok minden tény, minden más bizonyító hely, minden gyakorlati példa idézése nélkül áll;

---

¹⁾ Mert a magyar vizimádókról az után, a mit az Uj Magy. Muz. 1858. évi martiusi kötetében a 126. és 130. lapok közt sz. László első törvény-könyvének 22. fejezete iránt adott, nem hallottunk.

²⁾ Lásd Gellius Noctium Atticarum lib. III. cap. 15. Stephanus Robertus, Gesner, és Scheller lexiconjait, melyeket a *profigatio* szó alatt a magyar hazafi fáradtságának azzal a kielégítő jutalmával olvashatja, hogy az 1231. törvényének e szavai „ad destructionem possessionum“ a *profigatio* szónak értelmével is teljesen megegyeznek.

csak a puszta regék számát szaporítja. — Mi magyarok tanulni, nem elámíttatni kívánunk; ebben is hasonlók hajdani őseinkhez, kik bölcs Leon császár által magasztalt hadi ügyességük egyéb jellemvonási közt, ellenségeik irányában csellel, rászedéssel, ámitással élni szerettek; de a megcsalathatást, elámíthatást a legnagyobb gyalázatnak tartották.

A dúlás szó tehát a maga eredeti nyers jelentésének élet Magyarországon rég elvesztette; mind e mellett azonban, mutatják Pozsony vármegyének XVII-dik századbeli rendszabályos végzései, melyeket Szegedy tudományteljes Tyrociniumának III. részében 644-dik s. k. k. lapjain fenntartott, hogy a dúlás szó a birói rögtön foglalás, vagy zálogolás értelmében itt is, kivált Csallóközben egész a legujabb időkig divatban volt; mert mit tesz egyebet, p. o. „megdúlhatja a falut a pap fizetéseért, szabad legyen eladni a megdúlt hol valót, ha 15 nap alatt ki nem

váltatnék; a mely falunak határában hid volna, a falubéliek annak építésére ha mit vetnek fel, és valaki el nem járna a megparancsolt dologban, mindjárást másod vagy harmad napjára szabad legyen a falubélieknek megdúlni, a megdult marhát bizonyos helyben a faluban letevén, nemes emberen egy forintot birságot, paraszt emberen 25 pénz birságot toties quoties vehessenek, és a megdúlt marhát, ha 15 nap alatt ki nem váltaná, szabad legyen eladni, és a megmondott birságot úgy megvenni.“

A vár népe és az udvarnokokra közönségesen a vármegye alispánya hozta, ezeknek saját közvetlen előljáróikkal, a számüzési ítéletet. A többek közt im ismét egy csallóközi példa; 1316. Ditrich alispány (külföldi úri ember volt, de erről másutt) Jakabot Almud fiát udvarnokféle embert büntetetei miatt számüzte; (licentiaverat ejiciendo ut proscriptum). A számüzött Jakabnak szerzemény jószágából kapta ki

Ditrich a neki járt birságot; de ezt a jószágot ő csak addig birhatta vala, akár maga, akár más által, míg a birság készpénzben le nem tétetett; Ditrichnek ez sem ezen, sem (a mint tudjuk) más ily birsági esetekben nem tetszett; minthogy tehát e jószágra csak úgy kaphatott jó vevőt, ha ezt annak örökre eladhatná; Jakabnak jámbor jó fiával, Gergelylyel akkép végzett, hogy ez nékie a birságfejből kapott jószágot örökösön felvallotta; Ditrich pedig nékie megengedte, hogy atyját — a birói számüzöttet — házához ismét visszavehette ¹⁾.

A szittyai egyéb szokásokról, melyeket magyar őseink (mert a székelly írók ezekről mélyen hallgatnak), úgy mint azok Priscus által Attila életében vi-

---

¹⁾ E levél eredetije a pozsonyi káptalanban van, és hiteles, melyet ha valaki azt az okmányt, mely Fejér C. D. III. v. 1. 364. lapján olvasható, összeveti, látni fogja, hogy bár mit mondjon derék Horváth Istvánunk a 1819. évi Tudományos Gyűjtemény IX. k. 56. lapján; de a kényesség sehol sem áll jobban helyén, mint az okmányok használásában.

lágosan előszámlálva vannak, régi hazájokba magukkal teljes épségökben visszahoztak, későbbi törvényeikben pedig — a magyar hűség sajátosságos codificatioja nyelvén, természetes uraiknak, királyaiknak köszöntek — a Commentárookban s másutt mondtak után annál feleslegesb volna itt szólnom, mert a mit Priscus a hunoknak adómentességéről, örökölt vagy nyert jószágaikkal szabad s független rendelkezési jogukról, s mind ezek irányában saját szavaival élek — egyetlen egyedül csak katonáskodásbéli szolgálatjukról, s az ekképen nyert jelesebb foglyoknak is, maguk közti felosztásáról irt; mindezt „az elődök szokásai nevezete alatt“ nem csak az első, s ugyanazon elődöktől közvetlen származott magyar király épen meghagyta, hanem még későbbi utódai is s jelesül, hogy ezek közül csak Albert és I. Mátyás királyt említsem, amaz törvénykönyvének 13. emez 1458-iki decretumának 15. cikkelye által nem csupán a történeti hitelesség, hanem az írott törvény élő pecsétjével is megerősítették. De ezekről s a hadi foglyok iránt is nem octroirozott, hanem eredetünkkel egy idős törvényekről, melyek jó ideje már, hogy napfényre hozva Attila hunjainak s Árpád magyarjainak egy törzsből lett származása, s nemzeti szokásaiknak tökéletes egysége kérdésére lobogó fáklyágyanánt világítanak, itthoni íróink mai nap is hallgatnak; a csiki krónika baráti pedig alig ha valaha em-

lékezni fognak, azon igen természetes okra nézve, mert mind a két most említett törvény csak Árpád derék hadára, a magyarokra van szorítva.

Szóltam a Commentárookban s máshol is a hun-magyarokkal tett szövetségek azon főszabályáról, melynél fogva, a szövetségbe vett nemzetség a *hadban elől járni tartozott*. Itt erről még csak egy szót : azóta, hogy IV. Béla királynak a saját vész után sokkal később kelt levelére, Sándor pápának 1259-ben kelt válaszát, mely amannak tartalmát ismétli ¹⁾, még egyszer olvastam, s láttam ott, hogy a mongol-tatár fejedelem is, és ennek népe is azt ugyan egy lélekkel óhajtották, ha Béla király saját szabad választása szerint akár egyik fiával amannak leányát nőül vette, akár a királyi leányok egyikét a fejedelem fiának nőül adta volna : de azt viszont a többi legenge-

---

¹⁾ Lásd Katona Hist. crit. T. VI. 292. s k. k. l.

dékenyebb feltételek közt is minden esetre kikötötték, hogy Béla fia, népével együtt járjon elől a hadban; én erősen hiszem, s az egész tudós világ előtt vallom, hogy e szövetségi fűszabály, nem a magyaroktól, nem is a várkunoktól, még a hunoktól sem ¹⁾, hanem mindezeknek közös törzsétől a szittyáktól eredett, kikről már csak e világos példánál fogva is egész hitelt adok azon újabbi jeles tudomány-férfiaknak, kik azt vitatják : „hogy Herodot scythái mongol fajú nép voltak ²⁾.“ De nekünk (mert nem csak magamat, hanem mindazon hazafi társaimat is értem, kik ez igénytelen, szervetlen jegyzeteimet némü-némü figyelemmel kísérik) elég legyen az, hogy nyomozásainknak szakadatlan fonalát, a valóságos tények s okmányok nyomán, egyébkint pedig minden kalauz nélkül e kérdésponthoz hoztuk. Álljunk meg itt; nézzünk vissza : mi eddig kedves nemzetünk története? mi egyéb, mint az örök gondviselésnek folyton-folyó legmagasb, legdicsőbb hymnusa.

---

¹⁾ Lásd Comment. I. k. 77. 78. 95. 97. 111. 144. 11. sat.

²⁾ B. P. Szemle 20. füzetében a scythák nemzetségéről Csengery Antal akadémiai előadását jelesül a 151. lapot.

Endlichernek a korán elhalt, de a magyar tudományos akademia Évkönyveiben élő jeles hazafinak sokkal tartozom; nem csak Commentarim jószivű méltánylása, különösen pedig e méltánylás kifejezésének példátlan nemes modoráért; de legtöbbet azért, hogy sz. István törvényei admonti codexét közre bocsájtotta. Gróf Batthyányi Ignác (a legnagyobb tisztelettel emlitem e tudományos magyar főpap nevét) sz. Istvánnak a corpus jurisban (II. k. 9-ik cikk) a kántor böjtökről hozott törvényét koránlotta s kétségbe vette. Tölem tehát merészségnek is látszhatott ezt (Comment. I. k. 316. l.) ha bár teljes szerénységgel is, egy ily tekintély ¹⁾ ítélete ellenében védelmez nem. Az admonti hiteles codexben, ugyanazon szavakkal áll e törvény, mint a corpus jurisban; tehát

---

¹⁾ Róla, mint a például felállított munkás, tudós, magyar nagy püspökről hálásan emlékeznek az 1833. Tud. Gyűjt. martiusi 114—117. lapjai is, és Szilágyi Sándor is a B. P. Szemle 18—19. f. 47 s k. lapjai.

én győztem. Kicsi dologban : igen is; de azon tiszte-
lethez képest, melylyel e kívül-belől talpig tudomá-
nyos nagy honfi főpap emlékezetéhez kötve érzem
magamat, oly örömmel olvastam ezt az admonti
cikket, hogy egészen Berzsenyink lelkesedésével
kiáltám fel e

„Győztem“-et

mert e magyar Horácunk odábbi diadalmi szavait,
még e meglepettetésemben is követni szerénységem
nem engedte.

Ezen örömhöz csak azt hasonlithatom, midőn
Rátold Loránd nádort, kit mi csallóköziek mint má-
sutt mondám, igazsága s emberszeretetének fenma-
radt emlékei s a magyar hálás hagyomány nyomán
mindenkor áldva áldottunk, a hazai irott történet
pedig majd csaknem egyedül nádoraink mai napiglan
is hézagos lajstromából ismert, Commentarim kijötte
után már oly ismeretesnek láttam először, hogy e

nagy férfiról, úgy mint a magyar Pantheonnak az egész haza egyenlő szavával elismért egykori legfőbb diszéről, ma már a gondosb történész nem hallgathat valamint a Memoria Basilicae Strigoniensis XIII. századi nagy érsekéről Mátyásról sem.

Ezeket szükségképen érintenem kellett, hogy most már mindazon hazámfiat, a tudósokat szintúgy mint a naturálistákat s általában azokat, kiknek kezébe e soraim juthatnak, nem csak a csallóközi, nem is csak a pozsony-, mosony-, s győrvármegyei, hanem általában az országszerte létező alsóbb földmivelő nemese, s talán magának nemzeti történetünknek magasabb érdekében is kérni merjem : engedjék meg, hogy azok után, miket a legnemesb, legbékesb, s legörömostebb békéltető szellemü, nékem pedig a véle volt hivatalos és egyszersmind bizodalmas öszveköttetés egykori örömeivel együtt elfelejthetlen gróf Teleky József, a Hunyadiak koráról irt, s Csen-

gerynk által méltán dicsért munkájában Héderváry Lőrincz nádorról, a különbféle írók megegyeztetéseül adott, ugyanazon nádorról szokásom szerint rövideden, de a legválogatottabb okiratok nyomán szólhaszak. Tőlök kérem én ez engedelmet; mert a mi gróf Teleky József dicső árnyékát illeti : ennek hazafiui teljes beleegyezését szentül hiszem — már is birom

E nemzetség Magyarországnak megyékre lett első felosztása óta Hédervárral együtt, mind Pozsony-Csallóköznek, mind Győr, mind Mosony vármegyének egyik közös, legfőbb, legtiszteltebb uri családját tette. Pozsony vármegyének pedig Póth de Hédervára (Nagy Gábor szerint ¹⁾ Héderváry Péter) 1206—1208 főispánya volt. „Héderváry Lőrincz — így szól Czech — fő lovászmestere volt Zsigmond királynak, ki igen nagy hasznát vette minden ügyekezeteiben;

---

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1835. VIII. f. Poth régenten deákul Petrum-ot tett.

magával el is vitte a basiliai gyűlésre s 1439-ben nádorispányságra emelte ¹⁾.“ Ő volt tehát az a nádor, ki az 1439. évi örök emlékezetű törvénykönyvünket készen adta bé a már koronázott királynak, s mint ilyen által erősítette meg. Mily meglepő, mély, nagyszerű tudomány? a kormány bölcseségnek mily roppant emlékei vannak ezen egy törvénykönyvbe letéve? mi, kik ma már tudjuk, hogy a vezérek idejében a nagyur birót az egész nemzet választotta; tudjuk hogy az első magyar nagy király ennek választását, vagy is inkább nevezését magának tartotta; a nemzet pedig, mely ezen ősz eredeti jogát soha elfeledni nem tudta, ennek visszaadatását több mint négy századon át siker nélkül óhajtotta, ezen törvénykönyv második cikkelye által pedig megnyerte; — mindezeket tudván, gondolom elég biztosan ítélnünk arról is, minő része volt légyen Héderváry Lőrincznek az akkori nádornak ez ősrégi nemzeti jog s elfelejthetlen kincsnek visszaszerzésében, s az itteni 13-ik cikkelyben említett ősz hunmagyar szabadság megerősítésében sat. mert abban már egyenesen az ő saját kormány-bölcseségének érdemét látjuk, hogy ő a nagy hazafi s urának királyának hiv szolgája, e törvénykönyvben az ellenszegülési kétélű szabadságnak

---

¹⁾ Czech Tud. Gyűjt. 1829. 12. k. 34. l. eddig jól; mennyiben ezután Hunyady János elleni álnok és alacsony fukarkodásairól szól történeti tudománya erősen hibbant.

fentartásáról mit sem mondat, vagy csak érintet is az ország rendivel; Ulászló koronázása alkalmával pedig e veszedelmes szabadságról nyilván s világosan lemondatt velök ¹⁾).

Ezek szerint tehát Héderváry Lőrincznek mint nádornak eszmejárását nem kell külön íróktól tanulnunk; ez előttünk álló két saját törvénykönyvünkben mint a legtisztább, legelevenebb tükrökben szemeinkkel látjuk azt, s ha mi nem is, de a jövő el nem fogult nemzedék — előre felelek érte — bizonyosan

---

¹⁾ Commentárok III. k. 160. l. Az ország rendei valamint Albert királynak, úgy első Ulászlónak is kész törvény-könyvet adtak elébe azon nyilatkozással, hogy ennek tartalmát előre jól megrágták; mert szóról szóra ezt teszik az ez által deákul adott diplomának szavai „*obtulerunt nostrae celsitudini quendam libellum, in sui contenti tenore per eos, ut dicebant, diligenter masticatum.*“ Mely igazán mondták legyen ezt, az leginkább e diplomának II. András arany bullájávali összehasonlításából tetszik ki, melyet Kovachich József Miklós a *Sylloge Decretorum Comitium* című munkájában a 62—70. l. l. tett, s mely szerint II. András bullájának azon ellenszegésről szóló egész része a „*Quod si nos*“ sat. szavaktól kezdve, egészen elhagyattatott.

látni fogja. Gróf Teleky József ezekről nem szólt, azon igen természetes oknál fogva, mivel ő első ifjúságától kezdve, polczról polczra, mintegy születve az elnöki székre, az ehez kötött s nála szinte természetté vált kötelességéhez képest legfőbb figyelmét itt is az akkori s későbbi — bel és külföldi — írók vokszai s szavazataira fordította, kiket Héderváry Lőrincz élete pályájának első része nem érdekelt, a másodiknak megítélésében pedig a hazai törvényeket s ezeknek lelkét, vagy épen nem, vagy nem eléggé ismert Aeneas Silvius tekintélye vezetett.

Gróf Teleky József tehát Héderváry Lőrincz élete rajzát így adja : „A haza javának tiszta szerezete — *de a mellett egy köztársaság felállításának ábrándozó ohajtása, melyben az árván született László elleni gyűlölsége egyik főrugó volt, bélyegzik életének utolsó idejét, és bár céljának elérésére a módok megválasztásában nem volt akadémikus, az egyenes utról*

gyakran eltért, és végre is szándékában nem boldogult; — úgy mégis erőteljes kormányának, az ország-lás mesterségében gyakorlott elméjének tulajdoníthatjuk főkép, hogy a belsejében megszakadott haza a várnai veszély után mindjárt a nagyok martalékja nem lett; nékie, hogy végre is Hunyadi, még pedig minden másnak kirekesztésével jött a kormányra.“

A pozsonyi káptalannak, úgy mint csallóközi Vásárut helysége földesurának hosszabb pöre volt a bazini s sz. györgyi grófokkal ezeknek egymás után következett erőszakoskodásai miatt. Garay Lászlónak Héderváry Lőrincz elhunytá után 1447-ben nádorrá lett választásával, ha nem az első, de az elsők közt volt azon birói parancsa, melylyel e perben még egy tanu-vallatást tartatott. A káptalan, számos csallóközi nemesekkel, kétséggkívül Szent-Ábrahám Ábrahám akkori alispányon és Éthy Sebő egyik szolgabírón kívül, a csallóközi utiképek szerzőjének szavajárása

szerint, merő alsóbb földmivelő nemesekkel állt elő, kikről az ezen tanu-vallatásról szóló okirat azt mondja : „Hogy ezek vallásaikat egytől egyig tartozó hitökre, ezen felül pedig arra az esküre tették le, melyet a Pest városában és Rákos mezején tartott országgyűlésen nem rég esküdtek.“

Azt nem kell tán emlitenem, hogy ezen országgyűlés az 1446. évi volt, melyben Hunyadi János ország kormányzójának választatott; gondolom azt sem, hogy az e szerint személyesen jelen volt pozsony-csallóközi, győri, mosonyi nemesség az általok nem csak legközelebbről ismert, de tisztelve tisztelt földijök s jóakarójuknak Héderváry Lőrincz nádornak felén állottak, tanácsától, javallatától függtek. El nem fogult ezer magyar tanukat kívánok tehát, kik velem azt hitessék el, hogy abba, a mire e nemesség oly egyes akarattal ott esküdött, épen e nemességnek feje volt légyen az, a ki épen nem egyezett, más sza-

vakkal : hogy a mit Hunyadi János „ugy mint a méltóságos királyi gyermeknek Albért király fiának képében választott magyarországi főkörmányzó és erdélyi vajda“ az 1446. esztendei decretumában ¹⁾ e választásról, s annak feltételeiről, ugy mint a felek tökéletes kiengesztelődése és megegyezése közvetlen eredményéről mond, bizonyít, erősít, — az nem e szent szavak (Tullius : auctoritas et mille testes) értelme szerint; hanem úgy történt, mint p. o. Feszlernek s barátinak tetszik.

Egy magyar író sem mondja, hogy Héderváry Lőrincz a királyi gyermeket gyűlölte volna; Kotta-

---

¹⁾ „Tandem post multos labores, partibus non sine divinae miserationis gratia inter se se unitis pari consensu ad articulos infrascriptos observandos concordarunt : I. eligent et deputabunt unum gubernatorem sat. Már választva volt az országkörmányzó, s gróf Teleky József teljesen felfogván az akkori időnek főbaját, melylyel Hédervárinak e terve kivitelében küzdeni kellett, még ekkor is, a büszke Ujlakit, a király rokonát Garay Lászlót s a Czilleyeket méltán szinte félve említi. Ha Héderváry nem? ki az, ki ezek ellenében Hunyady János vállasztását végbe viheti?

nerne ellenben világos szavakkal bizonyítja : „Hogy annak születése után a nádor nejével együtt meglelvén a királynénál, Héderváryné a dajka cselédeket megajándékozta, a nádor pedig magát a bölcsonél állott Kottanernét e szavakkal szólította meg : Kottanerné örködjék jól : egy magyar királyon, egy cseh királyon, egy osztrák herczegen, egy morvai határgrófon, mert mind ez itt egyben van ¹⁾.“ A legnemesb gyengédségnek ily nyilvános bizonyosága, a törvénykönyvnek pedig e szavai mellett : „hogya ország épen most tüsténti kormányzó nélkül el nem lehet“ (se recte modo confestina gubernatione carere non posse), gondolom méltatlannak tekinthetjük ezt a királyi gyermek gyűlölésétől vett vádat, még pedig annyival is inkább, hogy 1446-ban Héderváry Lőrincz is egyike volt azon országos főembereknek¹⁾, kik az ország s gyermek király ügyében kiküldettek, hogy az ebben ellenkező Fridrikkel alkudozzanak.

---

¹⁾ Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Leipzig 1846. 30. l.

Práy Héderváry Lőrincz *mesterkedésének* — mondjuk ki még egyszer : *mesterkedésének* tulajdonítja, hogy a fehérvári országos tanácsban a hon jóvendőjének elhatározása a pesti gyűlésre halasztott; Práy tehát *mesterkedésnek*, Aeneás pedig egy idegen és a magyar alaptörvényekkel ismeretlen ember *köztársaság felállítása utáni vágynak*, a királyi *gyermek gyűlésének* magyarázzák azt, a mit a nádornak legrégibb, legszentebb kötelessége hozott magával, hogy tudnillik, a hon jóvendőjét illető ily nagy kérdésben ne csak a Fehérvárra gyűlt oligarchák végezzenek (ha mégis egymás iránti agyarkodásaik visszavonásaik mellett, valami üdvöset végezni képesek voltak volna ¹⁾) hanem az ország alaptörvénye szokása szerint a nép is meghallgattassék.

---

¹⁾ Hunyadiak kora I. k. 479. l.

Ezt igen is Héderváry Lőrincz nádor eszközlötte; eszközlötte pedig, jól mondják, életének utolsó idejében, hogy egyike legyen Magyarország azon elfelejthetlen nádorainak, kik egészen csak a hazas ennek alkotmánya fentartására éltek.

A sok oligarcha között tehát a hazát csak egy magáért ez időben egyedül Hunyadi János és Héderváry Lőrincz szerette; még pediglen gróf Teleky Józsefnek saját meggyőződése szerint is; miből önként következik, hogy Hédervárynak általa adott biogra-

phiája mind Magyarország történetének, mind ön saját meggyőződésének ¹⁾ akkor fog megfelelni, ha abból azt, mit vele az Aeneáshoz szíttott íróknak többsége ugyan Aeneastól általvétetett, mi gróf Teleky Józsefnek hű tisztelői nem csak magunk, hanem az általam tiszta lelke egész mélységében ismert gróf dicső árnyéka nevében is, Aeneasnak annyival is inkább visszaadjuk; mert a biographiának ezen inclavalt része, annak derék fogalmával s azzal a Thierry-hez méltó magas eszmével: „hogya a historiának a félre ismert vagy megvetett erény legbizonyosb menedékhelyének kell lenni,” nem fér össze.

Hunyadi Mátyás a nagy hős, a nagy király kedvelte Csallóközt, az utiképek szerzője alsóbb földmi-

---

¹⁾ Lásd gr. Teleky József saját jegyzetét Aeneas Sylviusra u. o. a 466. lapon „Aeneas Sylvius pedig, ki különösen leveleiben részletesebben terjeszkedik ki az események nagyobb részére, a részrehajlásnak majd minden sorában oly nyilvános jeleit adja, hogy csak a legnagyobb ovatossággal építhetünk valamint rája.”

velő nemeseinek legnépesb tanyáját. Vadászpalatája Csallóköznek épen azon regényes részében volt, melyet, mint már érintettem, a XIV. század végén arany kertnek is, tündér országnak is neveztek a magyar troubadurok. Innét a sok rege mind annyi emlékei gyakori itt mulatásának, s ezek közé tartozik az is, mely már a XIII. század végén Damazatelkének vagy Karcsának, a mai Damazér-Karcsának nevezetét onnan származtatja, hogy Mátyás e szavakkal „a Dáma sír“ emlékeztetvén annak lovagias vigasztalására, a kis helységet e hölgynek adta volna ajándécul. De a nagy királynak komoly politikai történetét gróf Teleky József a tudós, nagy államférfiu adta; reám s Commentarimra nézve, a mennyire ezek Mátyás uralkodása idejét is érintik, oly kegyeletes kifejezéssel ¹⁾, melynél jellemem irányában senki dicsőségesebb bizonytságot nem adhat, Commentarimról pedig, melyek nem a tág értelemben vett politikára, hanem a hazai jogtörténetre, vagy is az alapos törvények hányadáni állása, a nép által az ország bátorsága tekintetéből, kérve kért törvények elfogadása s miképen lett teljesítésére, a nemzetiség szilárdítása s a jelen és jövőndő jólét megállapítására tett rendelkezéseire intézvék, akképen emlékezett, hogy azon, a mit én Mátyás fényes uralkodásának e részről mutat-

---

¹⁾ A Hunyadiak kora V. k. 509. lapján.

kozó árnyékoldaláról mondtam, s mint később az Uj Magyar Muzeum 1853. januáriusi füzetéből érttettem, gróf Zrinyi Miklós rég előttem egészen egyenlő értelemben mondott, ezekre ugyan elszomorodását jelentené; de az ezek után következő érdekes lapokon, nem csak az általunk érintett világos tényeket nemesen elismerné, s a mennyire lehetett — azon általános okoknál fogva, melyek soha semmiféle fejedelemnél sem fognak hiányozni : a körülállásokkal, a parancsoló szükséggel s más ily régtől ismerős szólamódokkal mentetné; de általában véve e nagy királynak gyengébb oldala festésében, mi kettőnket sokkal főlebb haladna, midőn e felséges egyénnek egyéb emberi gyarlóságait, ezekkel a legkésőbbi nemzedékre is gyászosan ható szavakkal fejezé be; „Mátyás anyai nyelvét, bár annak virágoztatására mit sem tett, egészen nem mellőzte el.“ Szomorú dicséret! mely csak arra szolgál, hogy gróf Teleky Józsefnek e ritka nemes nyílt szívé magas elismerése által is emelkedjék ama roppant nagy eszmének dicsősége, melyet a magyar tudományos akadémia a nemzeti nyelv ügyében, mély bölcseségének örök emlékeül felállított ¹⁾, és nem csak felállított, hanem mult oc-

---

¹⁾ A velünk egyfajú nemzeteknek saját nyelvök iránti gondatlanságáról én már a Commentárok I. k. 85. és 158. l. emlékeztem. Mi lett ennek következése legvilágosban a bolgárok példáján látjuk, és csak az örök gondviselésnek köszönhetjük, hogy mi magyarok is hasonló pél-

tober 27. minden idők és nemzedékinknek örökös példájául akép fejtett ki gyakorlatilag legelőször, hogy a magyar muzeum nagy teremében, vagy még nagyobbban, a gondolkozó hazafi, azok után, mik ez nap a halhatatlan Kazinczy születése százados évnapjára mondattak, az ilyen kitünő nemzeti erényeknek dicsőítése rendes legfőbb legszentebb templomát kívánja látni.

A Héderváry Lőrincz után következett nádornak a híres Garay Lászlónak 1450. kelt levele szerint, az utiképek szerzője alsóbb földmivelő nemeseinek egyike, nevezetesen Gúthori Nagy László (Ladislaus magnus de Guthor) alnádor volt. A későbbi korban ugyan e féle csallóközi nemesekből vált personálisokat (a királynak főtörvényszékeni személyes jelenléte helytartóit) minthogy neveik ismerősek, nem

---

dául nem estünk. Ezen eszme tehát a legtisztább a legnemesb institutiónak csiráját foglalja magában.

említem, az pedig nem lehet egyes embernek tervében, hogy vidékének azon még nem ismert jelesbjeit, kik akár országos, akár királyi hivatalokban, vagy oly foglalatosságokban tüntek fel, melyek az ős régi magyar törvények szellemében csak királyi emberek, vagy a nép régi szava járása szerint a király emberei által végeztethettek, koronkint előszámlálja. Azt azonban, hogy a csallóközi nemesség a vele született nemzeti vitéz szellem mellett, Hunyadi Mátyás király idejében s a XVI. századnak elején a tudományos műveltség akkori fokával egyenlő vonalban állott, már csak azon ügyvédvallásból is eléggé kitetszik, melylyel — Balás-Éthey Moré János 1511. esztendőben sz. Mihály napkor tartott nádoritörvényszék előtt, Olgyai Csege Mátyás képében megjelent. Ebben a pozsonyi káptalan, (mert ez előtt kelt Calixt. pápa napján) Illésházy Illés Györgyöt, Pókateleki Zomor Mihályt, Thédý Tamást és Pétert, Olgyai Mátyást, Balás-Éthey Moré Jánost, Nagybonyi Michlis Gervázt, Palphi Bálintot nevezi több másokon kívül, kik csallóköziek nem voltak ¹⁾).

---

¹⁾ Saját nemzetségemre nézve, a már 1307. esztendőben kezdett, s mint a Comment. II. k. végén a 7. szám alatt elől mutatott nádorispányi ítélet bizonyítja, 1352. befejezett örökösödesi osztályper folytán csak azt jegyzem itt meg, hogy a per nyilvánosságos tartalma szerint, Karcasai Buzád fiának Dobornak magva szakadta után, ugyan Buzádnak onokái Karcasai Leustach és Bele Dénes közt — az ezen Dénes ága által már 1247. a pozsonyi káptalan előtt örökre megvett dobori osztályrészt

Addig míg a főispányok udvarbirájuknak (az alispánynak) kinevezésében nem voltak a megye beleegeyzése s végre ennek szabad választási joga által

---

köze eresztése végett folyt; — hogy továbbá ugyan ezen káptalan okmányai bizonyítása szerint, Bele és István fivérek; s jelesül István 1315. szolgabíró volt; Belének pedig Dénes és Mihály fiai közül emez (Mihály) szülte Pált, ki 1421. Zsigmond király határjáró parancsában Paulus filius Michaelis de Beleháza, a kiküldött királyi emberek közt neveztetik. Ezen Pálnak fia ismét Mihály V. László királynak az egyház-karcsaiak számára 1455. évben kiadott adomány-levél folytán kelt iktatóparancsában a királyi emberek közt Michael filius Pauli de Beleháza iratik. A királyi emberek — nem csak én, hanem előttem már mások is vették ezt észre — a megyei törvényszékeknek III. András király által lett idomítása után közönségesen ezek tagjaiból, és sokszor mint magam is tudom, ezek minnyájan neveztetek. A most említett Mihálynak fivérétől Istvántól született Benedek, ki a maga örökségét (fele Beleháza) 1540. a pozsonyi káptalan előtt eladta s Hideghéten szerzett helyette jószágot (meg van I. Ferdinand királynak 1551. évben Pozsony vármegyéhez kelt abéli parancsa „hogy Olgyai György és Hideghéti Albert Bajcsi János-sal, Sági Istvánnal, Hideghéti Antal Bálinttal, ugy Borbála asszonnyal Bartal alias Bele Benedeknével sat. Hideghéti határban az osztályt vigyék végbe törvényesen.“ Maga pedig a fennemlített Mihálynak fia, ismét Mihály, valamint egykor Damaza iktatásában (Comment. II. k. III. sz. alatt) Bele Buzád fia; — ugy midőn Damazértelke II. Ulászló

korlátozva ¹⁾ mint másutt, úgy Pozsony vármegyében is nem egyszer történt, hogy e hivatalt nem épen magyar születésű ember is nyerte el. Rátold Lorándnak 1253. Ivánka nevű alispánya a valamint Csák Máté főispánysága alatt 1294. körül Abrahamus Rufus (már akkor Vörös Ábrahám) magyarok voltak; Jánosról, ki mint másutt említettük, természetes országos urát, királyát saját várából kizárni akarta, hogy magyar volt volna, nem hiszem. Ditrichről, ki a birságokkal oly nyerekedve bánni tudott, nincs kétség, hogy vezetéke neve Huckstuk s osztrák eredetű volt. Ez 1311—1327. uralkodott; mert 1327. Trental Miklós alatt Orus (Oros) Péter mester lett alispány. 1340. Fülöp mester alispány is, várnagy is. 1353. Tholdy Miklós mester; 1359. Gyúla mester mint alispány és várnagy; kivüle még három alispány: Ravasz István, Húros János és Leökes fia Miklós mester

---

király által Kis-Királyfiai Scholastikának a fusítás útján 1515. által adott, az iktatás alkalmával Michael Bele de Belekarcsa névvel, mint annyi századok által folyton folyva szakadatlanul volt tőszöke szomszéd jelen volt. Ennek fia Mihály s Tamás (Benedek onokája) által Beleházára 1580. nyert új adománylevélről s ennek folytában Olgyai Miklós mint e végre nevezett királyi embertől végbe vitt iktatásról, itt már odafele : az iktatott Mihály fiainak Györgynek és Lázárnak egy zálogleveléről pedig az Új Magyar. Muz. 1859. január füzetében szóltam.

¹⁾ A „mi az Új Magyar. Muz. 1858. decemberi füzetében az 562. lapon mondatik : „Hogy az alispányokat minden vármegyében a vármegyei nemesség szabadon választotta“ azt gondolom a tudós értekező sem érti a XVI. századnál fölebbi időkre. Lásd a Magyar Encyclopaediának alispány czikkjét.

fordulnak elő. 1365. János, Péter fia, mint alispány és várnagy. 1376. Gara Miklós alatt Sági Leukes fia Miklós mint alispány és várnagy s kivüle még három : Demeter, László és Szeleky László, 1393. Stibor főispánysága alatt Osztrovczky Miklós, Kerner Miklós, Lengyel Péter mester, 1400. Sóvári Sós György és Váth Mihály mester együtt voltak alispányok. 1447. Szent Ábrahám Ábrahám; 1460. Ungersbacher Ferencz, 1502. Illésházi Illés György és Csénkei Benedek; 1543. Karcsai Mátyás; 1549. Vas István; 1570. Aranyosi Kristóf; 1574. Illésházi Illés István ¹⁾; 1596. Eszterházy Ferencz; 1607. Amadé Mihály. A későbbiek neveik már a vármegye jegyzőkönyveiben is megvannak.

---

¹⁾ Ezen Illésházi Illés Istvánt a nagy Bél Mátyás mint Pálffy Miklósnak pozsonyi főispánynak (1580. lett ezzé) titoknokát említi; nem ellenzem : csak azt teszem hozzá Gyurikovits Györgynek alább bővebben érintendő oklevelei tartalma szerint, hogy ezen Illésházi Illés István már 1566. életének 26. évében a pozsony-vármegyei felkelő seregnek vezérlő kapitánya a volt, s hogy már ő előtte e család 1502. Pozsony vármegyének alispányul, Györgyöt adta, ki az 1505. évi hires országgyűlésen Kéméndy Lászlóval együtt (mind a ketten csallóköziek) képviselték egész Pozsony vármegyét. A gróf Illésháziaiak közül Pauler (örömmel említem e kitünő tudós hazánkfiú nevét) az észjog fejlődéséről irt igen jeles értekezésében 1640. Györgyöt említi, ki az eredeti igazságról irt.

Pálffy Miklósban, ki mint mondánk 1580-ban lett Pozsony vármegyének főispánya, a hálás magyar hazának egykori öröme, fénye, Rátold Loránd szinte újra született. Ezt mint a legkitünőbb hazafit ajánlotta egykor V. István királynak egész Magyarorszag; Pálffy Miklósért az 1599. 48. törvény cikkely esedezett a királynak — Rudolfnak — hogy a pozsonyi várt, az ahhoz tartozó birtokkal s az örökös főispányi czimmel ajándékozná e nagy hősnek s fimeradékinak, vagy a mi királyi joga a bazini sz. györgyi várakban van, azt azon czimmel, melyet *gróf névvel* fejeznek ki, nékiek örökül adná. A nemzet és a király vetélkedtek a nagy hős dicsőítésében; s csak Bél Mátyás tudta azt méltóképen kifejezni, mily hálás családot érte e különös megkülönböztetés. E családból én csak Pálffy Jánost, horvátországi bánt, az 1732. lett országbirót és pozsony-vármegyei főispányt, a szathmári béke halhatatlan szerzőjét, és ennek is csak egy

szavát emlitem, mely megérdemli, hogy az egész világ tudtára jöjjön. Az 1722. országgyűlése alatt szeptember 18-án Kerekes László országgyűlési követ és a bán ezredjének kapitánya Beketfai Mórocz István, földink közt támadt kötekedés kardra kerülván, a követnek panaszát a rendek táblája (a bán távollétében) egyenesen az országgyűlésre küldött királyi biztosnak adta fel. A bán szeptember 26-án vissza érkezvén, a zágrábi püspök által tudatá a rendekkel, mely kedvetlenül értette a Kerekes-féle bajt; de ha ezt a rendek táblája ne talán az ő személye iránti bizodalom hiánya miatt terjesztette volna közvetlenül a királyi biztosok elejébe; úgy ő viszont azon hazafi szeretetére emlékezteti a rendeket, melynél fogva ámbár mindazoknak jószágaik, kik Rákóczival tartottak I. József király által neki voltak légyen előre lekötve s ajándékozva; mégis e honfi társainak jószágaiból csak egy talpnyit sem kívánt birni. Ezt én gróf Pálffy Jánosnak emlékeztetére; mert I. József királynak e békekötés által örök időkre szerzett dicsőségét, az annak tartalma szerint, minden egyesek által külön-külön letett hűségesküvel adott czédulák, még az illető felek kisded kalibáikban is soká hirdették.

Vörösmarti Mihály egykori nagy nevű pozsonyi kanonok, egyéb jegyzetei között, melyek a magyar literatura szerencséjére Knauzunk tudós kezeire jutottak, 1644. augusztus 10-én Takács Mihályról, ki előtte (csallóközi) nyéki nemes embernek mondta magát (s a megyei regestumok szerint kétségkívül az is volt) szórol szóra így ír : „Hogy az mostan a nemes káptalan Nyárosdja (Papnyárosd) mellett alul levő Nyárosdon, ennek s ennek az urnak, már nem tudom melyiknek ¹⁾ volna jobbágyul szárnya alatt.“ A mennyi szó, annyi tanulság. Jobbágy lett tehát Nyéki Takács Mihály Alsó-Nyárosdon, melyet akkor több uri család birt, kiknek ma már ott annyi nyomuk sincsen, mint Nyékben van a Takácsoknak. Az okot nem kell messze keresni. Az 1596.

---

¹⁾ Így és igen jól mondja; mert még az ő korában is több ur birtokosok voltak itt, s ezeknek külön-külön birtokaikból alakult azután a mai egyes uradalom.

évi törvény 44. czikke eléggé bizonyítja, mily terhes volt Csallóköznek a törökök győri szomszédsága! Gyurikovics Györgynek pedig azon XI darab oklevelei, melyeket az 1831. évi Tudományos Gyűjtemény X. kötetében, csak mint a XVI. s XVII. században magyar nyelven kelt irományok példányait közlött, egyszersmind Csallóköz political állapotjának, mely ez időközben főkép a folytonos személyes felkelés terhei alatt napról napra láthatóbbképen hanyatlott, leg-hivebb rajzául szolgálnak ¹⁾. S ez az idő az, melyben a csallóközi egy telkes, és sok hajdani uri és nemes nevezetekkel különböztetett tős gyökeres magyar családokból, Takács Mihály példáját, sokan vagy megelőzték, vagy követték, jobbágy társaiknak minden terheltetése nélkül; mert Pozsony vármegyében az 1596. 6. törvényczikk szerint, jobbágy birtokuktól a rendes adót fizették; személyüktől pedig a felkeléssel tartoztak.

---

¹⁾ Köszönettel tartozik a jövő nemzedék e tudós hazafinak az 1832. évi Tud. Gyűjt. XII. k. az 1566. évi nemesi felkelésről és a 1834. évi Tud. Gyűjt. X. kötetében a gyászos emlékezetű 1653. esztendőről írt, s az egész hazát illető értekezéséért is, melyekkel a történet írók által hagyott hézagokat kipótolta. Vessd ezekkel össze, ha úgy tetszik, az 1856. Új Magy. Muz. XI. f. az Academiai Értesítő 383. lapját az 1660. esztendőt megelőzőtt időkről.

Ennyit Csallóköz történeti vázlatául; mert csak vázlatot, és azon kérdésnek is csupán megkísérését ígértem : miféleket lehessen nemzetiünk története sajtóságos dicsőségének bővebb megismertetésére még Csallóközben is keresni? — De e kisebb hazámról még azt nem mondtam meg, a mit az örök gondviselés hálául nem szabad meg nem mondanom. Az itteni tős gyökeres magyar nép viszonyai — a vissza szerzett édes haza rendszerének megállapításától fogva — a közeredet, nyelv, szokások, együtt szenvedett viszontagságok emlékezete, szóval az együtti életnek annyi megnevezhetlen apróbb kötelék szálai által — az egyes osztályok political becsének különbsége mellett is — a magyar jellem méltányosságának azon általános szilárd érzésébe fonódtak össze, hogy földesuri zsarnokság, vagy szolgabirói önkényről, melylyel irigyeink az egész nemzetet bélyegezni szeretik, földieim velem együtt csupán csak dramákból

hallottak. A pórok egykori közös jobbágy nevezeték nálunk mindenkor volt értelme; ha nem egészen az is, melyet ennek az első nagy böcs király adott, de mégis magyar, s az övéhez annyiban közelítö értelme, hogy az idök különbsége nélkül mindenkor méltányos szelleme volt. Nálunk, ki-ki tudja, a hadi adó, a vármegyeével együtt egész az 1802. évi országgyűlésig aránytalan magas, és épen ezért a házipénztár számára tett kivetések példátlan kevesek; s hogy csak egyet említsek még — e sziget népességének elejétöl fogva feltűnő sokasága mellett, a börtönök csallóközi raboktól ugyan jobbára üresek; voltak azonban önemlékezetemre oly idök is, midön a vármegye fogházában egy megrögzött tót gyujtogató asszonyon kívül, kit még II. József császár kegyelem útján örök fogságra ítelt, s királyi koronázások alkalmával felszabadittatván, új gyujtogatásai miatt, ismét és ismét vissza került, alig volt más rab a fogház seprésére. De mind ezekre, s még ezeknél nagyobakra is, miket a volt idök itteni magyar szellemére nézve emlíhetnék, ma százan is volnának, kik azt kiáltanak : igaza van Horácznak : im az én személyemben is az aggastyán Magyarországbán épen az, a ki Rómában; mind a két helyt csak „laudator temporis acti.“ Vajha egyedül ebben állna a dolog . . . de a jelenről Tulliusnak azon régi, de mai napiglan is czáfolatlan szavairól : „Sed tamen vincit ipsa re-

rum publicarum natura saepe rationem ¹⁾“ meg még arról, mit az ennél is régiebb Herodot Thaliajában ²⁾; az első magyar nagy és bölcs király pedig fiához szóló intései VIII. fejezetében ³⁾ a nemzeti erkölcs és ősi szokások sajátos erélyéről mond, — s általában e jegyzetimről — ítéljen a jövő elfogulatlan nemzedék.

---

¹⁾ De republica II. k. 33. f.

²⁾ III. k. 35. fejezet : „Nam siquis universis hominibus praebeat facultatem optimas ex omnibus leges eligendi, profecto cunctas singuli rimati suas eligerent . . . non igitur credibile est alium virum, quam dementem, talia ladibrio habere.“

³⁾ Endlicher : Monumenta Árpád. : S. Stephani regis de morum institutione ad Emericum Ducem libri cap. VIII. 307. l.

